

ÅRSTIDSBREVET

Inger Brochmann, 1926-2009

for steinerbarnehagene i Norge
høst 2009

Foto: Daniel Johannessen

Årstidsbrevet

Utkommer med fire nummer hvert år og utgis av Steinerbarnehageforbundet i Norge,
e-mail: forbundet@steinerbarnehagene.no
Sekretær: Grete Gulbrandsen, telefon: 957 23 918 (mandag).

Steinerbarnehageforbundet er medlem av det internasjonale steinerbarnehageforbundet, IASWECE, www.iaswece.org

Redaktør:

Mette Johannessen.

Redaksjonsråd:

Styret i Steinerbarnehageforbundet i Norge.

Årstidsbrevet henvender seg fortrinnsvis til forbundets medlemmer og er en felles arena for å drøfte faglige spørsmål. Tidsskriftet er også tenkt for alle med interesse for Steinerpedagogikk og barns oppvekstvilkår generelt.

Årstidsbrevet baserer seg på bidrag som inneholder:

- * egne erfaringer, observasjoner og undersøkelser, samt forskning;
- * praktiske gjøremål og pedagogiske innspill;
- * innlegg angående litteratur og kildematerialer;
- * tilbakemeldinger og spørsmål.

[www. steinerbarnehagene.no](http://www.steinerbarnehagene.no)

Innhold

4	Høst
Rudolf Steiner	23	Lønnebladene som ville fly til sollandet
Liane Keller
5	Fra redaksjonen	24	Elektromagnetisk stråling - vår tids
største miljøproblem?
Sissel Halmøy
6	Nytt fra styret	26	Den drepte undring
Godi Keller
8	Inger Brochmann
Tone Bjerkely	30	Svenska sidan:
Barnet erövrer sitt språk
Karin Neuschütz
10	Noen ord i forbindelse med
Inger Brochmanns bortgang
Heidi K. F. Island	32	Sakset:
PC-en på plass i barnehagene
Berit Tessem
11	Inger Brochmann
Åsta Walek	33	Annonser
12	Aspekter ved barnets utvikling,
5. Når det går politikk i pedagogikken
Frode Barkved	34	Hva skal vi spise?
Marianne Haugli
15	Oslokurset 2009
Mari Rise Knutsen	36	Lett på tråden?
Ralph Raphael Kleimann
18	Hverdagsgleder
Tone E. Bjerkely	38	Kalender
20	Kjenner vi Kildene til Barnas Dannelse?
Astrid H. Sundt		

Bidrag til neste nummer
sendes til redaksjonen senest:
20. februar, 20. mai, 15.
september, 20 november.

Adresse:
Mette Johannessen,
Birkebeinerveien 18,
2618 Lillehammer.

aarstidsbrevet@hotmail.com

Telefon: 61278246/98836108

Abonnement:
Årsabonnement koster kr. 200.-.
Abonnementet løper til
oppsigelse foreligger.

Medlemskap i Steinerbarne-
hageforbundet inkluderer et
abonnement.

Stillingsannonser
for medlemsbarnehagene er
gratis.
For andre annonser: kontakt
redaksjonen.

*Omslagsbilde: Inger Brochmann
(med vennlig tillatelse av
Verlag Freies Geistesleben.*

www.iaswece.org

H Ø S T

In meines Wesens Tiefen dringen:
Erregt ein ahnungsvolles Sehnen,
Dass ich mich selbstbetrachtend finde,
Als Sommersonnengabe, die als Keim
In Herbstesstimmung wärmend lebt
Als meiner Seele Kräftetrieb.

*

Å trenge inn i dypet av mitt vesen:
Det kaller frem en lengsel anelsesfull
at jeg i selvbetraktning finner meg
som sommersolens gave.
Den lever varmende som kime
i høstens stemmning
som sjelens virkekraft.

Steinerbarnehagene i Norge

Kjære lesere,

Hvordan er det egentlig å være barn?

Å ta inn verden med alle sanser fornemmende?

Vi vet at barn sanser med hele seg uten å oppleve skillet mellom seg og verden.

Alt er en selv!

Som voksen er vi enten våkne eller så sover vi - midt mellom disse to bevissthetstilstander drømmer vi. Er det lettere å leve seg inn i det å være barn, om vi tenker oss at de, i sin våkenhet, har en drømmende bevissthet?

For å kunne observere barn er det avgjørende å leve seg inn i deres verden. Hvordan føles det å være et barn?

Inger Brochmann som har vært virksom førskolelærer og mentor for de fleste av oss i hele sitt voksne liv har nå gått bort.

Hun evnet å leve seg inn i barnets verden og hun var i stand til å formidle det til oss gjennom utallige stevner og skrifter.

Uforglemmelig er Inger som spiller opp til dans midt i foredrag om kulturrepoker og barnets inkarnasjonsvei, idet vi tilhørere glippet med øynene og ikke lenger kunne følge henne. Fem minutter med trekkspill var nok til å vekke oss.

Takk, Inger Brochmann, for ditt utrettelige arbeid med å vekke oss til bevissthet om det lille barnets vei inn i livet!

Det åndsverk du har etterlatt deg vil leve og vokse blant hundrevis av steinerpedagoger i uoverskuelig framtid.

En av Inger Brochmanns bøker heter "Hør min sjels bønn" - vi er mange som vil lytte til nettopp hennes bønn.

Takk for alle bidrag til Årstidsbrevet, Mette Johannessen.

Nytt fra styret

Høsten er her og det er nye oppgaver å ta fatt på. Vår dyktige sekretær er dessverre sykemeldt inntil videre, p.g.a. en skade. Vi ønsker henne god bedring og legger til rette for at det skal bli bra for begge parter.

Styret har hatt et møte allerede og et møte med styret i skoleforbundet. Vårt tema er som mange ganger før 1.klasse. Nå har vi i fellesskap besluttet å ha fire fagdager for 1.klassepedagogene og ledere ved skolene i løpet av dette barnehageåret, en samling på høsten og tre i vårterminen. Dette kommer det nærmere beskjed om til alle når programmet foreligger. Gled dere! Det er et samarbeid mellom begge forbundene og instituttet for steinerpedagogikk. Dagny Ringheim og Mari Rise Knutsen skal lage grovskissen. Det foreligger også planer om å ha et styrerkurs, men det ligger i støpeskjeen og dette kommer vi tilbake til når det foreligger et konkret tilbud til dere. Nye vedtekter for forbundet er langt på vei ferdige, men det gjenstår noe arbeid, før de blir sendt på høring til dere.

16 september skal det være et møte med Dialogos Ressurssenter som har utarbeidet et forslag til samarbeid om å utvikle et medie- og kommunikasjonssenter for antroposofisk-inspirerte

virksomheter. De inviterer representanter for alle relevante virksomheter til et møte om dette i Oscars gate 10, Oslo. Her møter Sigbjørn Hegland og Bjørg Lobben Røed fra styret.

Sigbjørn Hegland har ansvaret for forbundets hjemmeside.

Forbundet stiller på Rådhusplassen 19.september med stand. Her stiller Mari Riise Knutsen, Hege Ringli Nesheim og Bjørg Lobben Røed. Det håper vi blir en rik dag hvor de antroposofiske organisasjonene i fellesskap viser sitt mangfold.

Vi har fått et nytt medlem i vårt forbund, Haslerud familiebarnehage på Nesodden, hjertelig velkommen til dere.

Steinerbarnehagene i Drammen melder at de er i full gang med planlegging av stevnet 2010, det gleder vi oss til.

Det er valg i høst og det kommer vel nye koster igjen, så får vi se hva det bringer med seg av nye utfordringer. Det var litt fra styret så langt.

En god og fredfull høst til dere alle.

Beste hilsen
Bjørg Lobben Røed
Styreleder

Forbundets styre:

Grete Gulbrandsen (gretegul@email.no) er sekretær i 30 % stilling. Hennes engasjement varer til 2014. Grete arbeidet som førskolelærer fra 1973 i privat og offentlige virksomheter. Har vært 10 år i Steinerskolen som klasselærer, men ville tilbake til Steinerbarnehage. Hun er styrer på Steinerbarnehagen på Nordstrand.

Bjørg Lobben Røed (lo-roed@online.no) er styreleder og arbeider opp mot steinerskoleforbundet, PBL og lovgruppen og har 30 % stilling. Hun er innvalgt til 2015.

Bjørg har arbeidet med steinerpedagogikk i over 25 år, både i barnehage og skole. Hun er styrer nå i Aurora Steinerbarnehage på Nesodden som hun startet 1990. Hun har vært i styret for Steinerbarnehagene siden 1996.

Mette Johannessen (aarstidsbrevet@hotmail.com) har 10 % stilling som IASWECE-representant og 20 % for å redigere og distribuere Årstidsbrevet. Hun er innvalgt i styret til 2010.

Hun har arbeidet med steinerbarnehagepedagogikk i 20 år, både i Sverige og Norge. For tiden arbeider hun med 6-årsgruppen på Steinerskolen i Lillehammer.

Randi Rokstad Eliassen (randi.rokstad@lyse.net) fra Stavanger er innvalgt til 2010.

Hun har arbeidet i steinerbarnehage siden '80-tallet. Nå er hun styrer i Bukkene Bruse i Stavanger.

Takk!

Vi ønsker å uttrykke en stor takk til alle stervedeltagere på Stervedet i Arendal mai 2009. Det var et stort løft, men vi ville ikke vært foruten.

Det var gøy, spennende og lærerikt! Alle de gode tilbakemeldingene gav oss overskudd som vi fløt på lenge etter at dere var reist. Vi gikk også med økonomisk overskudd! IASWECE fikk 25 000, Steinerbarnehageforbundet 25 000 og 70 000 gikk til prosjektet "småbarnsavdeling" i S-Afrika, Cape Town. Hurra!!!

Skal hilse fra våre kjære kolleger fra S-Afrika: Nomvula, Maria og Nomvu og takke for at de fikk muligheten til å delta på stervedet, det var en fantastisk opplevelse for dem. Også her ønsker vi å takke alle som bidro til reisekassen deres og gjorde det mulig for dem å komme hit.

Nå gleder vi oss til neste stjerne som blir i Drammen 2010 og ønsker dem lykke til!!

Hilsen "Stjerneglimt"

Gro Løkken (groeland@online.no) fra Drammen er innvalgt til 2011.

Hun har i en årrekke arbeidet med helsepedagogikk i Sverige. De siste 14 årene har hun arbeidet i steinerbarnehagen i Drammen og har bl.a. startet ny barnehage der.

Mari Rise Knutsen (mari.rise.knutsen@hotmail.com) fra Oslo er innvalgt til 2012.

Hun har arbeidet flere år i offentlig barnehage. Hun er steinerførskolelærer og har de siste årene arbeidet ved Eventyrbrua Steinerbarnehage.

Sigbjørn Hegland (sigheg@gmail.com) fra Stavanger er innvalgt til 2013.

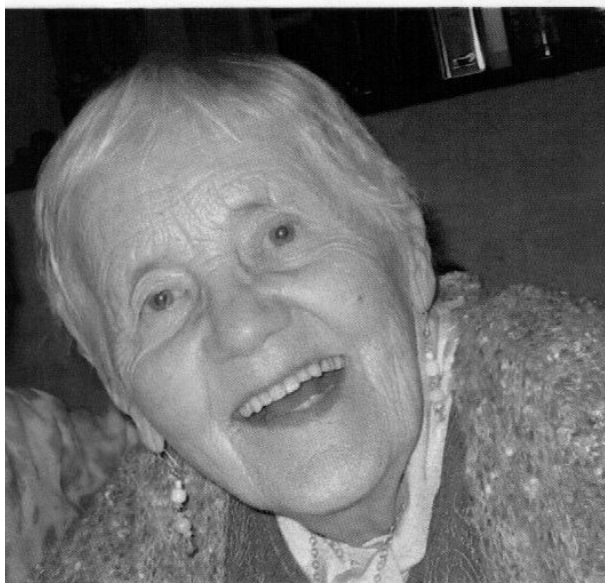
er utdannet på deltidsutdanningen på RSH, ferdig 2007. Har arbeidet mange år i Bukkene Bruse, Stavanger, er nå styrer i Biå Steinerbarnehage, Stavanger.

Astrid Helga Sundt (as-helg@online.no) fra Bergen er innvalgt som vara til 2013.

tok master på RSH 2007. Har arbeidet mange år i Tryllefløyten, Bergen.

Hege Næsheim (hege@nexit.com), som arbeider ved Solrosen Steinerbarnehage i Oslo, er innvalgt som vara til 2012.

INGER BROCHMANN

** 6. december 1926 † 15. august 2009*

INN I SITT 83.ÅR DØDE VÅR ALLES KJÆRE INGER BROCHMANN LØRDAG 15.AUGUST KL. 11.00. ETTER SYKELEIE SOVNET HUN STILLE INN MED FAMILIE OG NÆRE VENNER RUNDT SEG. NOEN MÅNEDER FØR HADDE HUN SAGT NEI TIL OPERASJON OG BEHANDLING DA HUN FIKK MEDDELT AT MAGETRØBBELET GJENNOM EN TID SKYLDTES KREFT. ET LIV HADDE KOMMET TIL SIN ENDE, OG HUN INNSÅ AT HUN MÅTTE TA FARVEL MED JORDEN FOR DENNE GANG. HUN FORBEREDTE SIN EGEN BEGRAVELSE, OG I HENNES ÅND LAGET HUN EN SANG TIL MINNESTUNDEN. HENNES INTERESSE OG STUDIE AV RUDOLF STEINER VERKER, BL.A. "LIVET MELLOM DØD OG NY FØDSEL" (SOM OGSÅ VAR TITTELEN PÅ HENNES SISTE BOK) FORKLARER MYE AV HENNES ÆRLIGE OG ÅPNE VESEN OG HENNES INNSATS I LIVET FOR BARNEHAGEBARNET OG STEINERPEDAGOGIKKEN.

MANGE AV OSS NORDMENN MØTTE INGER PÅ BØRNEHAVESEMINARIET I JOHANNEVEJ, CHARLOTTENLUND UTENFOR KØBENHAVN. MED LIV OG LYST GIKK VI I GANG MED STUDIE AV ANTROPOSOFI OG STEINERPEDAGOGIKK FOR "DET LILLE BARN". JOHANNEVEJ VAR IKKE BARE EN SKOLE, MEN ET HJEM. TO STUER I VILLAEN VAR GJORDT OM TIL KLASSEROM, OG VI DELTE LENGE KJØKKEN MED INGER OG SØNNEN JACOB SOM BODDE I 2. ETASJE. VI VAR 30 STK I KLASSEN, DRAV 10 NORDMENN, OG MANGE AV OSS FØLTE OG VI VAR KOMMET "HJEM" ETTER HVERT SOM TEMAENE OG ØVELSENE BLE FORDYPET OG ENGASJEMENTET ØKTE. VI KOM

HVERANDRE NÆR, OG MED INGER OG MINNA FOSLEV VAR DET IKKE MANGE SPØRSMÅL SOM IKKE KOM FREM ELLER BLE STÅENDE UBESVART. MED SITT STORE ENGASJEMENT OG MOT BLE INGENTING HOLDT TILBAKE AV SIDER VED ANTROPOSOFIEN OG HVEM RUDOLF STEINER VAR. STUDIE AV ANTROPOSOFI VAR ABSOLUTT DET VIKTIGSTE FOR Å FORSTÅ BARNET, SKJØNTE VI. I BARNETS VESEN LÅ NØKKELEN TIL Å FORSTÅ PEDAGOGIKKEN. DE VAR UREDDE OVENFOR DENNE STORE FLOKKEN AV INDIVIDER, OG MANGE DISKUSJONER OG "KAMPER" FANT STED. INGER SA SENERE EN GANG AT SÅ MANGE NORDMENN I EN KLASSE VAR SOM Å STÅ OVENFOR ET FJELL MAN MÅTTE BESTIGE, MEN SOM MAN IKKE HELT VISSTE OM MAN HADDE KREFTER TIL. I ETTERTID SER MAN AT HUN ABSOLUTT KLARTE Å "BESTIGE FJELLET".

SAMTIDIG SOM INGER VAR SKOLENS HJERTE, PÅDRIVER, MOR OG INSPIRATOR, HADDE HUN VALGT MANGE GODE HJELPERE MED PÅ "VEIEN". DE VAR MED Å GI OSS BREDDE OG MULIGHET TIL Å FÅ ET PERSONLIG FORHOLD TIL DET BAKENFORLIGGENDE I ANTROPOSOFIEN OG STEINERPEDAGOGIKKEN, SOM BL.A. KRISTUS LIV GJENNOM ÅRETS LØP (INGER CARLSEN. PREST I KR.SAMF.), PENTATONIKK OG KVINTENS BETYDNING FOR BARNEHAGEBARNET (CARSTEN MØLLER-HANSEN, HOLGER ARDEN), BARN OG FARGER (TORGER HOLTSMARK), OG HVA DET LÅ I DET Å MELDE SEG INN I ANTROPOSOFISK SELSKAP (OSCAR BORGMANN HANSEN).

I VÅR FORDYPNING OG BESTREBELSER MØTTE VI IKKE BARE MASSE TEORI, MEN ET MØTE MED MENNESKER SOM HADDE LEVD MED ANTROPOSOFI OG STEINERPEDAGOGIKKEN I EN ÅRREKKE. VI MÅTTE HVER UKE SKRIVE DAGBOK ETTER ALL UNDERVISNINGEN, OG FIKK DEN TILBAKE MED PERSONLIGE KOMMENTARER OM HVA VI HADDE FORSTÅTT ELLER IKKE. I SIN FORM VAR DET NOE NYTT AT HELE OSS BLE TATT I BRUK OG FORSTÅTT, OG AT DE SAMTIDIG TOK VARE PÅ OSS, SÅ HVOR VI TRENGTE STØTTE OG OPPMUNTRING.

INGERS KAMP FOR BARNET UNDER SYV ÅR, SOM ET HELT ANNET VESEN ENN SKOLEBARNET, GJORDE AT MAN MÅTTE TENKE NYTT PÅ MYE AV METODIKKEN RUNDT OM I BARNEHAGENE. HER VAR DET ALTSÅ MYE Å TA FATT PÅ, OG MØTET MED INGER OG RUDOLF STEINER BØRNEHAVESEMINARIET I DANMARK FØRTE TIL OPPRETTelsen AV MANGE NYE STEINERBARNEHAGER I NORGE, BL.A. OSLO (SOLROSEN), TROMSØ, KRISTIANSAND (ALVEJORDET), LØRENSKOG (IDAVOLLEN), SANDEFJORD, ASKER (RUDOLF STEINERBARNEHAGEN I ASKER), TRONDHEIM (TYRIHANS).

I DET VIDERE STEINERPEDAGOGISKE ARBEIDET MED BARN OG FORELDRE I NORGE FORTSATTE INGER SITT BIDRAG MED FOREDRAG, STØTTE OG RÅDGIVNING. STOD VI FAST I NOE, PRØVDE HUN ALLTID Å HJELPE VED Å FINNE SIDER SOM MAN SELV IKKE HADDE TENKT PÅ. SOM EN ELDRE DAME SA ETTER Å HA VÆRT PÅ ALLE HENNES FOREDRAG I OSLO: "HUN KUNNE MAN VIRKELIG SNAKKE MED".

DET VAR ALDRI NEI I HENNES MUNN DA VI TOK KONTAKT MED FORESPØRSEL OM HUN KUNNE HJELPE TIL PÅ FORELDREMØTER, REGIONALMØTER, OG LIKELEDES SOM FOREDRAGSHOLDER PÅ BARNEHAGESTEVNER. HUN STRAKTE SEG LANGT FOR Å BIDRA OG HJELPE TIL.

DA RUDOLF STEINERHØYSKOLEN I 1990 FIKK SIN BARNEHAGELÆRERLINJE VAR INGER INSPIRATOR OG DELVIS DELAKTIG GJENNOM DEN FORM OG OPPBYGGING LINJEN FIKK. HUN BIDRO MED UNDERVISNING GJENNOM FLERE ÅR, OG STØTTET PERSONALE GJENNOM SAMTALER OG MED SIN ERFARING OG OPPMUNTRING.

I HELE SIN FORM HADDE INGER EN STÅ PÅ -VILJE UTEN LIKE. HUN GAV SEG IKKE SÅ LETT, OG KJEMPET FOR DET HUN TRODDE PÅ. DET FINNES IKKE MANGE SOM HENNE MED LIGNENDE INNSATS FOR STEINERPEDAGOGIKKEN OG "DET LILLE BARN". FOR Å FÅ EN UTDANNELSE I GANG FIKK VI SENERE HØRE OM ALLE BESØK/MØTER OG AVSLAG HUN FIKK I KOMMUNEN. TIL SLUTT FIKK HUN DEN GODKJENNING HUN TRENGTE, OG EN HELTIDSUTDANNELSE I DANMARK SÅ DAGENS LYS.

HUN VAR EN ILDSJEL, OG HADDE EVNEN TIL Å FAVNE OG NÅ FREM TIL ALLE. DET LÅ ET VELDIG ARBEID BAK ALT HUN GJORDE OG SATTE UT I LIVET. HUN VAR ALLTID GODT FORBEREDT OG OPPDATERT I TIDEN, OG GAV MYE AV SEG SELV OG SITT ARBEID GJENNOM Å VÆRE SÅ ÅPEN OG LIKETIL. HUN "ALMINNELIGGJORDE" DEN ÅNDELIG VERDEN, OG ÅPNET TILGANGEN OG TILGJENGELIGHETEN FOR MANGE. "DEN ER HER, RUNDT OSS, OVER ALT, OG ER TILGJENGELIG FOR ALLE". MEN MAN MÅTTE IKKE TA NOE FOR GITT, ELLER TRO AT TING KOM AV SEG SELV. GJENNOM SITT EGET LIV OG VÆREMÅTE VAR HUN ET EKSEMPEL PÅ ET STREBENDE OG ØVENDE MENNESKE, ALLTID PÅ "JAGT" ETTER NYE UTFORDRINGER, ERKJENNELSER OG NYE OMRÅDER Å FORDYPE SEG I. HUN HADDE MANGE SVAR, MEN VAR OGSÅ YDMYK OG KUNNE LYTTE OG LÆRE AV ANDRE. UTEN HOVMOD DELTE HUN VILLIG SINE ERKJENNELSER MED ANDRE, HELE TIDEN MED HOLDINGEN OM AT ALLE MENNESKER VAR LIKE BETYDNINGSFULLE.

HENNES STORE HJERTESAK VAR BARNETS BEHOV OG EVNE TIL Å ETTERLIGNE SINE OMGIVELSER. DET VAR EN STERK OPPLEVELSE FOR HENNE DA HUN FIKK KJENNE FØLELSEN AV Å HA GJORDT NOE SOM VAR VERDT Å ETTERLIGNE. OG SENERE SÅ HUN SAMMENHENGEN MELLOM BARNETS ETTERLIGNINGSEVNE OG TILSTANDEN BARNET VAR I I DEN ÅNDELIGE VERDEN FØR DET IGJEN BLE FØDT. HUN BIDRO TIL Å FORSTÅ BARNET SOM VILJESVESEN, AT TANKE, FØLELSE OG VILJE VAR EN ENHET OG VISTE SEG I BARNETS BEVEGELSER. "LURER DU PÅ HVA BARNET TENKER OG FØLER, SÅ SE PÅ DERES BEVEGELSER OG HVORDAN DET UTRYKKER SEG KROPPSLIG. HJELP BARNET TIL Å KOMME VIDERE GJENNOM DET DU GJØR, MED EKE GLEDE OG BEGEISTRING OG IKKE SENTIMENTALITET".

HUN VAR STERK OG FIKK UTRETTET MYE I FLERE LAND; GJENNOM BESØK, FOREDRAG OG IKKE MINST GJENNOM SINE BØKER OG SANGER HUN LAGET. VI KAN TAKKE HENNE FOR HENNES BAKGRUNN SOM JOURNALIST, DA ALT HUN ERKJENTE OG GIKK IGJENNOM MÅTTE MEDDELES. DET SAMME GJALDT FOR HENNE SOM FOR H.C. ANDERSEN: "Å SKRIVE ER LIVET".

TAKK INGER FOR ALT DU HAR GITT AV DEG SELV, FOR VEIEN DU HAR VIST OSS TIL BARNET OG TIL LIVETS ÅNDELIGE DIMENSJON. FOR DIN STORE INNSATS FOR STEINERBARNEHAG EBEVEGELSEN I NORGE OG NORDEN, FOR DIN KOMPROMISSLØSHET, DITT ELSKELIGE VESEN, FOR DANS OG TREKKSPILLMUSIKK, GLEDE OG LATTER. TAKKNEMLIGHETEN ER STOR OG TOMROMMET ETTER DEG VIL VANSKELIG FYLLES. VI FÅR SELV GJØRE EN INNSATS, MED Å TENKE PÅ DE SOM HAR GÅTT BORT, SLIK DU SELV GJORDE HVER KVELD, OG HÅPE PÅ DIN VIDERE INSPIRASJON DER DU NÅ ER. VI FÅR VÅGE Å STILLE SPØRSMÅL TIL DEG, SÅ DU FORTSATT KAN KJENNE GLEDEN OVER Å VÆRE TIL HJELP OG TIL NYTTE OG GI ANDRE MOT OG VILJESKRAFT.

FOR MEG VIL ORDENE FRA STEINER, SOM DU MEST AV ALT GAV VIDERE, GJENNOM DEG, VÆRE: " LÆREREN OG BARNEHAGELÆREREN MÅ STÅ OVER FOR BARNET MED DYP ÆREFRYKT. HAN MÅ VÆRE GJENNOMTRENGT AV DEN TANKE, AT I OG MED BARNET ER ET STYKKE GUDOMMELIG-ÅNDELIG VIRKELIGHET STEGET NED PÅ JORDEN. AT HAN VET DET, AT HJERTET ER GJENNOMTRENGT AV DENNE VITEN, DET ER DETTE DET KOMMER AN PÅ. FOR DET GJØR HAN TIL OPPDRAGER."

RUDOLF STEINER: "KUNSTEN Å UNDERVISE"

TONE E. BJERKELY
RUDOLF STEINERBARNEHAGEN I ASKER

Noen ord i forbindelse med Inger Brochmanns bortgang

15 august 2009

I mitt 46-årige liv er det to år som har en egen glans. Det var da jeg gikk på Deltidsseminariet i Børnehavepædagogik hos Inger Brochmann i København, årene 1999-2001.

I mitt minne lyser disse årene i alle regnbuens farger, de er som en brønn jeg kan øse av, når livet butter imot.

En langhelg i måneden (eller weekend som de sier i Danmark) og to sommerferier, dro jeg den lange veien fra Trondheim til København, og hver gang kom jeg beriket tilbake.

Undervisningen besto av utallige foredrag (med Danmarks beste foredragsholdere innenfor den antroposofiske bevegelsen), og hver helg feiret vi en Årstidsfest. Det første året ble de initiert av lærerne, og det andre året var det vi studenter som planla og gjennomførte festene. Festene var fargerike og fulle av innhold. Tenk å få være et barn på en slik fest!

Ellers var vi innom utallige fag og emner: plantefarging, modellering, maling, filting, dukkelaging, snekring av leketøy og bruksting, strikking og søm av lekedyr og dukker, pilefletting, fløytespill (komponering, notelære, utøvelse), korsang, eventyrfortelling, dukkespill, ringlek, eurytmi og språkforming (hver gang), studie av elementarvesen osv.

Vi studerte også Rudolf Steiners grunnbøker, og siste året skrev hver student en særoppgave, som ble fremført muntlig på siste samling. På avslutningsdagen var det stor fest der

vi studenter inviterte våre nærmeste, og der Inger i kjent stil trakterte trekkspillet i folkedansen!

Inger Brochmann var 73 år gammel da hun startet Deltidsseminariet sammen med Lis Dannevang og Lise Austad. Inger bar seminaret med sin ukuelige livskraft og optimisme. Hun hadde alltid overskudd og engasjement til oss studenter, og brydde seg om hver og en av oss i våre liv! Som et eksempel kan jeg nevne at da jeg var i praksis i en barnehage i Brummundal, kom Inger den lange veien fra Danmark på praksisbesøk!

Inger hadde sine meningers mot, og gikk ikke av veien for en diskusjon. Men dette gikk på sak, ikke på person. Gjennom sitt liv viste hun oss at man må stå på for det man brenner for, og aldri gi opp. Samtidig hadde hun en evne til å stadig tenke nytt, og en evne til å endre seg.

Jeg kan huske at da boka om Stjernebarna kom ut. Da revurderte Inger sitt syn på "det drømmende barnet". Inger lot seg påvirke og inspirere av andre mennesker. Hun var allsidig og interessert i mange emner, og i perioder fordypet hun seg i disse emnene, så skrev hun bøker om det. Inger var jo også journalist, hun ventet ikke ti år med å gi ut en bok som kunne gies ut i dag!

Tusen takk, kjære Inger, for at du var den du var!

Heidi K. F. Island (arbeider for tiden i Steinerbarnehagen i Ila, Trondheim)

Inger Brochmanns siste utgitte bok: "Livet mellom død og ny fødsel, reinkarnation og karma, set ut fra Rudolf Steiners antroposofi" har vært min daglige følgesvenn siden jeg fikk vite at Inger var trådt over terskelen til den åndelige verden. Dagen etter utsigningen sto jeg i Ingers hage betraktende en sommerfuglsverm. "De stråler livets evige felles verden", har en kunstner sagt.

Og denne felles verden som Inger nå er i og som vi har tilgang til – om vi vil, beskrives med klare ord i boken "Livet mellom død og ny fødsel".

Vi går alle inn i denne åndelige verden når vi sover. Broen til de døde er kjærligheten vi utviklet til hverandre her i jordelivet.

Til alle Mikaelssidderne som arbeider i Steinerbarnehager og bærer Inger Brochmann i sitt hjerte vil jeg si: vi kan fortsatt vende oss til Inger når vi trenger veiledning.

Og vi har noe å gi tilbake om vi i dagens løp har tenkt åndelige tanker, fylt oss med bilder fra denne åndelige verden og gjerne samtalt med hverandre om det.

I djup takknemlighet til Inger Brochmann anbefaler jeg hennes siste bok, til styrke for oss i jordelivet.

Åsta Walek.

ASPEKTER VED BARNETS UTVIKLING.

Belyst gjennom syvårsperiodene.

Frode Barkved.

5. Når det går politikk i pedagogikken.

Med vennlig tillatelse av forfatteren vil vi gjengi Frode Barkveds "ASPEKTER VED BARNETS UTVIKLING" i denne og kommende utgaver av Årstidsbrevet.

Spørsmålet som gjenstår er om denne type tenkning virkelig fører til målet. Vel og merke hvis målet er at barnet skal utvikle seg til å bli selvstendig og sunt.

På samme måte som ensidig økonomiske motiver står i fare for å forfalske og forvrengte, innsnevre og avvitalisere barns utvikling, truer også faren fra en annen kant.

Vi kan betegne det som den til en hver tid overhengende fare for "at det går politikk i pedagogikken".

Arbeidet med å senke alderen for skolestart fra syv til seks år, er et godt eksempel. Her skrev Gudmund Hernes selv målsetningen:

"Utfordringen for norsk kunnskapspolitikk er at ikke landet får nok kompetanse ut av befolkningens talent. De resultater som nås er ikke på høyde med de ferdigheter som kan utvikles. (...) Uten endringer vil befolkningen være underutdannet og forskningen underbemannet for de ytelser kunnskapssamfunnet vil kreve. Det nasjonale nivået vil ikke holde den standard som må holdes internasjonalt. Dette er et

gjennomgående problem for hele systemet, fra treningen i grunnskolen til tidsbruken i forskningen." ¹

I følge stortingsmelding 37, 1990 – 91, skal denne målsetningen følges opp gjennom målstyring: "Målstyring krever at overordnet myndighet formulerer mål, formidler målene nedover i systemet og analyserer resultatene." ²

Når det så gjaldt debatten rundt innføringen av reformen sa hjerneforsker Matti Bergstrøm noe interessant: " (...) En allmenn trend kan likevel merkes i fordelingen av meningene. Jo lengre borte fra barnet debattdeltageren befinner seg, dess mer er denne positiv til tidligere skolestart, og omvendt, dess mer han eller hun har direkte å gjøre med barn, dess mer er denne imot en slik reform.

Til den førstnevnte gruppen hører de fleste politiske beslutningstakere, mens den sistnevnte gruppen i første rekke består av foreldre, barneomsorgspersonell og andre som arbeider med små barn".

Siden beskriver han hvor fundamentalt feil det ville være å utelukkende forestille seg hjernen som en datamaskin. Da kan man lett falle for fristelsen til å tro at barnehjernen kun er et ufullkomment trinn

på utviklingen til voksehjernen. Et slikt syn fører konsekvent til at man øver vold mot barnas ytterst formbare hjerner. *"Barnas hjerner er ikke uferdige, men perfekte og ferdige barnehjerner.* Det ligger en fare i å anse barns hjerner som uferdige, som om de skulle være uferdige maskiner som ennå ikke fungerer korrekt." , advarer Bergstrøm. Han peker videre på to polære hjernefunksjoner som "jeget " må forholde seg til: Hjernebarken som tar hånd om sanseintrykkene og ordner disse. Denne utvikles sist i fostertiden og er ikke ferdig før etter puberteten, først da er den et fullt utviklet redskap for å kunne lagre informasjon og fakta for siden å kunne ta det frem igjen og behandle det logisk / kunnskapsmessig. Hjernestammen oppstår

grunn som næringslivet – (og vi kunne tilføye; av den grunn *politikeren* Hernes angir, (min anmerkning).) - at fordi kunnskapsmengden stadig øker i vårt samfunn, og barn derfor ellers ikke rekker å ta inn alt, må begynne tidligere på skolen - ville være en skjebnesvanger feil: "Kunnskapstrykket på de små hjernene ville økt med det til følge at hjernebarken ikke ville få vokse under optimale forhold, og at hjernestammens bevissthetskraft ville bli hemmet. Etter alt å dømme har vi med vår kunnskapssentrerte skole oppfostret flere "verdi-invalidde" generasjoner, som besitter mye kunnskap, men som ikke evner å se helheten og anvende denne kunnskap på en menneskelig måte. Det er derfor det finnes så store problemer i vårt samfunn. Situasjonen

"Barnas hjerner er ikke uferdige, men perfekte og ferdige barnehjerner"

tidlig i fosterutviklingen. Den styrer selve kraften som er nødvendig for våre motoriske bevegelser. På det psykiske plan ytrer den seg som bevissthetskraft, det vil si som psykisk intensitet.

Hos små barn ser man dette helt tydelig: en intens nysgjerrighet og interesse for omgivelsene, til tross for at sanseorganene og hjernebarkens kunnskapsfunksjoner ennå ikke er utviklet. Denne kraft og intensitet er barnets naturlige livselement og danner bevisstheten, som er forutsetningen for innlæring, i følge Bergstrøm.

"Hjerneforskningen viser at hjernebarken trenger den stimulerende innvirkningen fra hjernestammen hvis den skal kunne holde fast på kunnskapen (inntrykkene) den får fra omgivelsene via sansekanalene."

Bergstrøm understreker at vi som voksne ubevisst eller bevisst påvirker barns hjerner. I vår kultur har vi tatt særlig liten hensyn til hjernestammen, påpeker han. Blant annet gjennom å undertrykke det livsbejaende, intense, vitale, til fordel for det ordnede og rolige.

"Å gå i gang med tidligere skolestart, av den

blir bare ytterligere forverret dersom vi nå begynner kunnskaps-overbelastning av barn enda tidligere." ³

Kanskje skal vi nå, snart ti år etter debatten, som en kuriositet, merke oss, at hjerneforskeren Bergstrøm er fra Finland. I følge den store skoleundersøkelsen i regi av OECD i 1999 utpekes Finland til verdens beste skole.

" Både i kunnskapstester og leseferdigheter ligger finske barn på topp. Og forskjellen på de svakeste og de sterkeste elevene faglig sett er bemerkelsesverdig liten i finske skoleklasser." ⁴

Vi skal i denne sammenheng ikke gå inn på grunnene til at det forholder seg slik, men foreløpig nøye oss med å fastslå Finland praktiserer skolestart ved syv år. De lot seg altså ikke friste av den økonomiske og politiske tenkningen Hernes og andre norske politikere falt for. Likevel ligger de altså langt over den norske plasseringen i den nevnte undersøkelsen.

(Norge lå et sted rett ved gjennomsnittet.)

Videre er det verdt å merke seg at Finland ikke praktiserer slike tester som

Bushadministrasjonen har gjennomført; elevene dumper ikke på grunnlag av en standardprøve, (har heller ikke slike prøver) men integreres i et klassemiljø ut fra sine egne forutsetninger.⁵

Vi har så langt sett forskning som bekrefter at læring er relatert til tid og kontekst. Vi har videre sett at det fins samfunnsmessige drivkrefter som virker inn i dette området ut fra sine egne motiv og ønsker.

I bakgrunnen blir et vesentlig spørsmål tydelig for oss: - Dersom det ikke er politiske ønsker, eller økonomiske motiv, eller, slik det oftest fortøner seg; en *blanding* av disse, som skal være retningsgivende for hvordan og *når* barn skal lære, hva er det da?

"Vi må tilbake til fornuften. Barnet selv må bli målestokk for reformene"

Følgende historie kan muligens besvare spørsmålet:

"Våren 1975 skjedde det forbløffende at kulturministeren i Baden Württemberg, professor Hahn, (som da hadde vært kulturminister i 11 år) offentlig erklærte at

hele den tyske skolepolitikken hadde vært en misère. (...) – Hva har vi gjort galt?, sa han til journalistene i Bonn. - Uten sidestykke i historien har vi anstrengt oss med skolereformer og brukt milliarder til dette, og hva har det ført til? Nedbrytende resultater. Ergrelse over skolepolitikken på tvers av alle grenser. Opphissete foreldre, og en ungdom som har dårlig forhold til stat og samfunn, ja, som ikke engang bryr seg om sitt eget liv. – Vi må tilbake til fornuften. *Barnet selv må bli målestokk for reformene*". (Min uthevelse)⁶

Og med kulturminister Hahn, kunne vi, 27 år senere, spørre; er det slik at alle de milliarder av kroner vi har brukt på alle våre reformer siden den tid, har ført oss nærmere målet? Har vi endelig fått en reform som tar sitt utgangspunkt *i barnet selv*?

Enhver utviklingspsykologi, også Rudolf Steiners som vi skal behandle grundigere i det følgende, beskriver hvordan forskjellige livsfaser og aldre, preger vår måte å oppleve verden og oss selv på. Og det er denne utviklingspsykologi som må danne utgangspunkt for læreplanen, ikke penger og politikk. Med andre ord; det voksende barnet – som jo er det konkrete utgangspunktet for utviklingspsykologien – er det vi må orientere vår undervisning etter.

¹ Theo Koritzinsky, "Pedagogikk og politikk i L 97. Læreplanens innhold innhold og beslutningsprosessene. Universitetsforlaget 2000. Omtalt av Arne Øgaard i tidsskriftet "Steinerskolen" 3/2001.

² Samme.

³ Marianne Sevåg Vestly (red) "Amputert barndom. Om skolestart for seksåringer." Fra artikkelen "Små barn og dagens skole. En analyse basert på hjerneforskning". Av Matti Bergstrøm. Vidarforlaget, Oslo 1992.

⁴ Torbjørn Kindingstad. Artikkel i Stavanger Aftenblad 6. november 2002.

⁵ "Erziehungskunst" "Waldorfschulen und PISA" 3/2002.

⁶ Sissi Tynæs, "Hva kreves av skolen i dag og den nærmeste fremtid, når samfunnsstrukturene i verden er i stadig oppløsning og forvandling." Artikkel i tidsskriftet "Mennesket" september 1975.

Oslokurset 2009

"Sjelelig sunnhet under skiftende forhold"

Mari Rise Knutsen

Oslokurset samlet første uken i august over 300 deltakere fra Norge, Sverige, Danmark, Finland og Island. Omtrent 40 av deltakerne gikk etter morgenforedragene på barnehagekurset.

Morgenforedragene ved **David Brierly** hadde tema *"Sjelelig sunnhet under skiftende forhold"* og ble holdt på engelsk. Jeg kan bare trekke frem noen få aspekter, som ikke kan rettferdiggjøre over 5 timer med foredrag.

Noen tankevekkere fra morgenforedragene:

Mennesket tilbringer 1/6 av sitt liv på skolen. Skolen er en stor investering i livet!

Steinerskolene ekspanderte med 400 % i 70-årene (fra 2 til 24 skoler). Hvorfor?

- Steinerskolen møtte tidsånden: Myke verdier og fokus på barndommens betydning

Hvordan møter steinerskolene dagens utfordringer og behov? Greier vi i vår tid å ta vare på sjelen?

- 44 000 barn i Norge mottar spesialpedagogisk hjelp, en økning på 20 % på to år.

- Hver 4 elev fullfører ikke videregående skole

- 80 % av alle 7 -16-åringer i Norge har tv, pc og andre tekniske hjelpemidler/leketøy på sine rom. De har ingen steder å være "alene", ingen rom for tanker og følelser. Man merker godt på barnas forestillingsevne og evne til utholdenhet om de er

1. Skjermbarne; rastløse, fort ferdig med alle oppgaver. De blir sinte og frustrerte om ting ikke går raskt nok
2. Bokbarne; tålmodige, bruker lang tid på alle oppgaver, reflekterer

Hva ønsker foreldre for sine barn?

En internasjonal undersøkelse ble gjort for få år tilbake. Foreldrene svarte:

- Glade og fornøyde barn
- Kreative barn

- Sosiale barn som har venner
- Entusiastiske barn.

Et hvert lykkelig barn vokser og utvikler seg. Stagnasjon er et tegn på at noe er galt.

Skolemodenhet

Tannfelling er ikke lenger et sikkert tegn på at man er skolemoden. Vi har i dagens samfunn to typer barn:

- De som feller tenner ved 5-årsalder
- De som må trekke melketennene ved 9-årsalder

Skolemodenhet kan karakteriseres ved barnets forestillingsevne:

Et barn er skolemodent når det kan gjengi en historie, for eksempel tegne fra en fortelling. Barnet må ha evne til å danne indre bilder, før det begynner på skolen.

Ytre påvirkning (en fortelling blir fortalt)

Indre forestilling

Ytre uttrykk (tegne bildet, eller gjenfortelle)

De mest kreative barna er de som har fått leke fritt i sine første 7 år!

Vår tidsånd er selvrealisering. Den personlige sjel og tidsånden smelter sammen.

Det unike ved Steinerskolen er at barna arbeider for å realisere sin egen utdanning, ikke for et resultat. Et tankekors at det gjennomføres nasjonale prøver. De fører ikke til bedre resultater, tvert imot.

Det er også spesielt for steinerskolene at man har holdt fast ved klasselæreren: Et stabilt holdepunkt. Susan Greenfield (professor ved Oxford University) sier: *"Det viktigste for en god læringssituasjon er at barnet får møte det samme ansiktet (mennesket) regelmessig"*.

I vår tid er utfordringen fremmedgjøring! For 150 år siden *kjente* forbrukerne smeden som laget deres verktøy, de spiste selv de potetene de hadde satt i jorden – de *kjente*

potetene. Vi kan anta at de følte en trygghet og nærhet til livet, fordi de *kjente* livets prosesser.

Dette kan overføres til pedagogisk tenkning (jf Susan Greenfield): Vi lærer mest av dem vi elsker!

Barnehagekurset: "Steinerpedagogikk med fokus på 6-åringene"

Det var i utgangspunkt påmeldt 13 deltakere til dette 12 timer lange kurset, som tok utgangspunkt i arbeidet med 6-åringene i steinerpedagogisk virksomhet. Til min store overraskelse og glede dukket det første dag opp 8 uanmeldte, så vi ble en stor og god gruppe med 21 kursdeltakere. Jeg har her forsøkt å oppsummere noe, både fra mine innlegg og fra samtaler med kursdeltakerne.

Etter en presentasjonsrunde viste det seg at vi har vidt forskjellige rammer å arbeide ut i fra. Hovedvekten av deltakere arbeider med 6-åringene i aldershomogene grupper.

- 15 av deltakerne var pedagoger ansatt ved skoler og arbeidet i rene 6-årsgrupper
- 6 deltakere arbeidet i barnehager hvor 6-åringene er inkludert i aldersblandet gruppe

Det var 6 danske og en islandsk pedagog til stede, og vi kunne raskt fastslå at vi hadde noen lunde like forutsetninger fra offentlig side, men variasjonen på gruppestørrelse og antall barn var svært sprikende. For eksempel skulle en dansk pedagog alene ha en barnegruppe med 18 6-åringene, mens en norsk pedagog skulle ha en liten gruppe med 3 6-åringene kommende skoleår.

Første dag så vi på **det historiske perspektivet** for 6-åringen i steinerpedagogisk sammenheng, på reform 97 og utviklingen i kjølvann av denne reformen.

Reform 97; Skolestart for 6-åringene innføres i Norge i 1997. Steinerskolene får tillatelse til å la 6-åringene gå i aldersblandet gruppe, uavhengig av lokalisering er det **barnehagepedagogikk** som gjelder dette året.

Neste dag arbeidet vi med **6-åringens utvikling**

Den nye kroppen; Alt vokser ("den lille pubertet"), man får lange lemmer, mister den godt opparbeidede motoriske kontroll man hadde som 5-åring. Mange uhell; snubler, faller – gråter sårt, og trenger trøst og oppmuntring.

Filosofisk tenkning – eksistensielle spørsmål

Nye store og viktige tanker tenkes, ikke alt er det like lett å snakke med voksne om, men noen ganger stiller trygge barn spørsmål ved virkeligheten, eks: "Hvordan kan vi vite at livet ikke er en drøm?". Mørkredsel oppstår, vil plutselig ha lyset på og døren på gløtt. Pendler mellom selvstendighet, behov for å være alene – behov for trygghet, forsikring om at de voksne virkelig er tilstede.

Den nye leken; fantasilek og impulsstyrt aktivitet avtar. Mer målrettet, gjennomfører ideer – frustrert om det ikke går som *planlagt* (tegninger "knøvles" og kastes). Lek er fortsatt hovedaktivitet nr 1! Eks fra turdag i skogen med 1.klassinger 2 mnd før de begynner i 2.klasse: De har saget kjepper, som de spikker barken av - til kjepphester (lystbetont aktivitet, stor grad av frivillighet). Etter en stund spør de: "Når skal vi få leke?". Liker godt å leke i fred for de voksne, føler ser iaktatt i større grad, der 4- og 5-åringene leker fritt med voksne tilstede.

På onsdag var tema: **Voksenrollen – hva krever det av oss som pedagoger å arbeide med 6-åringene.**

Det kreves stor bevissthet om hva som er grunnlaget for steinerbarnehagepedagogikk

Barna søker ikke lenger de voksne bare som etterligningsverdige forbilder, men som mennesker som vet og kan det de selv ikke vet og kan, mennesker de kan se opp til og beundre – autoriteter i ordets beste mening. "Holder du mål, eller ikke? Er du til å stole på? Holder du avtaler? Hvordan mestrer du hverdagen?" (Treffer den voksne spikeren på hue?). De voksne må våge å være voksne, en autoritet som er villig til å låne bort sitt "Jeg" til barnet, være dets ryggrad. Rudolf Steiner har sagt i et av sine pedagogiske foredrag at 6-8-årsalderen er den eneste tid i barnets liv da du kan si: "Du skal gjøre det, fordi jeg sier det".

Vi har et stort ansvar for **sanseintrykkene** vi utsetter barna for. Sansepleie for 6-åringene er like viktig som for de yngre barna. Vi har ansvar for å velge kvalitet, slik at barna utvikler kvalitetsmessig dømmekraft.

Betydningen av en **god rytme** i dagen, uken og året er også av stor betydning. Alle deltakerne brakte sine dagsrytmer og ukerytmer med. Vi så på ulike modeller, og samtalen om gode og mindre gode erfaringer.

Stort sett kan vi melde at 6-åringene får

- Leke mye ute og inne
- Faste aktiviteter, oppgaver og privilegier
- Går på tur minimum en gang per uke
- Varm næringsrik mat, som de får være med på å tilberede, også når de er på tur!

Vi samtale om hva man bør vente med å gjøre til barna begynner i 2.klasse. Eksempler som ble nevnt var formtegning og silkebøker med gitte oppgaver. Et råd kan være å gjøre seg kjent med skolens lokale tradisjoner, og ikke foregripe disse.

Iver, nysgjerrighet og læreevne inviterer til tidlig trening i de abstrakte - symbolske kunnskapsstrukturer, men det tærer på barnets krefter og viljesutvikling.

På torsdag tok vi for oss **foreldrearbeid**.

- Formelt; foreldresamtaler og møter (aktuelle temaer)
- Uformelt; den daglige kontakt.

Utfordringer ved at barna ikke lenger blir fulgt av foreldrene ble drøftet (fordi de har rett på skoleskyss).

I hovedsak er det viktig at man oppnår god kontakt og er tydelig ovenfor foreldre. Er foreldrene trygge og fornøyde, blir tilliten stor og det smitter over på barna.

Foreldremøte

Vi gjorde også en liten øvelse inspirert av Louise de Forrest, beregnet på foreldremøte:

I fellesskap: Hva er det første ordet du tenker på når du hører GRENSESSETTING?

La alle komme med sine assosiasjoner, skriv ned på en flippover eller lign. La listen stå for seg selv.

*I grupper (4 -5 foreldre): Tenk på en person du kjente da du var liten (før fylte syv år). Velg ikke foreldre, men det kan være andre familiemedlemmer; tante, onkel, besteforeldre, nabo. **Velg en person du følte deg fullstendig og verdifull sammen med.** Beskriv vedkommende for hverandre med fokus på det ytre (utseende, øyne, stemme, lukt), mer enn med vekt på hva vedkommende har betydd for deg. Når alle har beskrevet en person, samles vi i fellesskapet.*

Felles: Trekk frem vesentlige trekk ved personen fra vår fortid? Skriv opp – ny liste

- *Er dette egenskaper de verdsetter som voksne?*
- *Hvordan lever disse egenskapene i dem som foreldre?*

- *Hva er vårt eget forhold til grensesetting?*

Siste dag ble viet til temaet **skolemodenhet**.

Skolemodenhet er ikke knyttet til barnets intellektuelle ferdigheter, men summen av et samspill mellom alle deler som utgjør barnets hele person; den fysiske utvikling, motoriske ferdigheter, emosjonell modenhet, sosiale ferdigheter og kognitiv kunnskap (intellektuell utvikling).

Viser også tilbake på David Brierlys innspill: Barnet er skolemodent når det har evne til å danne indre bilder, og kan gjenfortelle en historie.

Hvordan støtte utviklingen av skolemodenhet?

- Ikke legg press på barna. La 6-åringen få leke fritt i samspill med yngre barn hvor de ikke må prestere. Dette gir selvtillit til skolestart og de utvikler ansvarsfølelse for yngre barn.

- Allsidig lek og turer hvor man kan få teste egne grenser (ikke de voksnes); klatring, balansering, løping, bygging med ulikt materiale styrker motorikken.

- Ordentlige arbeidsoppgaver – et virkelig ansvar, utvikler selvtillit og sosial kompetanse

- Forventninger og krav tilpasset den enkeltes utvikling, gir mestringfølelse.

- Ro og forutsigbarhet, trygge voksne som duger.

6-åringene kan ha mange ferdighetene som vi betegner som skolemodenhet, men de har generelt sett ikke den nødvendige motoriske ro og balanse som de trenger i en skoleklasse.

Tilslutt

Hver dag hadde jeg en liten inspirasjonsavdeling: Små og større ideer til praktisk og kunstnerisk arbeid (årstidsrelaterte aktiviteter) med 6-åringene. Her var også deltakerne meddelsomme, og de er oppfordret til å dele gode erfaringer gjennom årstidsbrevet. Etter hvert håper vi at ideene vil strømme på.

Det gjenstår å si at det ble en svært givende uke, med dyktige mennesker som meldte tilbake at de fikk inspirasjon og arbeidslyst til å ta fatt på hverdagen med 6-åringene!

Med vennlig hilsen fra Mari Rise Knutsen (kursleder).

HVERDAGSGLEDER

GJENNOM MENINGSFYLT ARBEID, MESTRING/ SELVHJULPENHET OG SAMARBEID

Tone E. Bjerkely

Tone Elisabeth Bjerkely er daglig leder ved Rudolf Steinerbarnehagen i Asker.

Fra 1980 til 1983 utdannet hun seg ved Rudolf Steinerbarnehageseminariet i Charlottenlund, Danmark, mens Inger Brochmann var virksom der.

I mange år har hun deltatt i styret for Steinerbarnehageforbundet, og var i 1990 med å starte Barnehagelærerlinjen ved Rudolf Steinerhøyskolen. Hun var lærer der i 3 år.

I tillegg har hun grunnfag i psykologi, spesialpedagogikk og kriminologi, samt pedagogikk mellomfag.

Gjennom flere år har vi i barnehagen hatt mestring og selvhjulpenhet som et av våre satsningsområder. Som når nye matretter skal innføres vet vi at den samme maten må serveres mange ganger før barna venner seg til det nye. Likeledes er det med de daglige arbeidsoppgavene i barnehagen. Å gjøre ting med ekte glede og nødvendighet, og alltid være gjennomtrengt av etterligningsprinsippet, at vi som forbilder "lærer" barna livet å kjenne, fordrer at oppgavene hver dag blir utført på samme måte. Vi skolerer oss på utholdenhet og nøyaktighet i de daglige gjøremål/gjentagelser. Dette gir etter hvert barna mulighet til å "stige inn i livet" og delta med alvor og glede. Forskningen har lenge sagt at barnas *selvfølelse* styrkes når deres mestring øker, at de **kan** og føler at de er til **nytte** og kan inngå i et fellesskap.

Konsekvensen av at vi alltid tar høyde for at barna skal kunne etterligne oss, øker bevisstheten og perspektivet i det vi gjør - og forholder oss til. Som for eksempel med bordvask, rengjøring, kosting og feiing. Inger Brochmanns sa ofte noe sånt som "ikke la voksne stå igjen inne etter måltidet med opprydding, feiing, oppvask, men gjør det sammen med barna. Her er jo masse gode bevegelser som barna kan etterligne".

Vi "leter" ofte etter ting å *gjøre* som barna kan etterligne og delta i, for å støtte utviklingen av de nedre sanser og den fysiske kroppen.

Etter måltidet og før hvilen (som vi har innført for alle barn), kommer utåndingen med å gjøre det fint etter oss. Vi voksne starter alltid med våre faste oppgaver; en går i kjøkkenkroken og forbereder og ordner til oppvask: skyller/samler. En har bøtte klar med såpevann og mange kluter klar til bordvask. Et eget brett brukes til å

samle koppene på. Tallerkener er samlet i bunker der de voksne sitter. Vi er raskt ute med å la barna få delta: "du skal få bære den store bollen, klarer du å bære alle tallerkenene, du kan få sette tørkerullene på plass/hvor skal tørkerullene stå..." osv. Etterligningsprinsippet er rådene, men barna merker at det "forventes" at de bidrar, at vi sammen gjør alt klart. Vi spør ikke om barna har "lyst", men det hender noen sier at de heller vil vaske opp, at de er litt slitne og vil sitte litt på en stol o.l..

Vi voksne må ha et visst mot til denne "metoden", og ikke være redd for at "barnegruppen løses litt opp", men vi stopper raskt barn som begynner å leke eller fare rundt. "Nå er det ikke lek. Her er en klut til deg..." og begynner å vaske sammen. Alle er med på å gjøre det fint til vi skal hvile, og det er viktig at alt vi "impulserer" barna til er konkret og overskuelig. Vi voksne er hele tiden de mest aktive, de som fordyper oss i å gjøre det rent og fint og ikke bare "kommanderer".

Barna etterligner på forskjellig måte, og i denne aktiviteten er det viktig å ta hensyn til barnets alder. De minste forsvinner fort bort i kjøkkenkroken og bort til dukkene, men er raskt ved bordene når vaskekluten er i gang. 3-4 åringene vil gjerne danse og leke under trappen, sette seg inni trekassene. Så sloss de litt om å ville gjøre det samme, vaske bord, bære bort.... 5 åringene vil gjerne gjøre ting sammen, og vise hvor fint alt blir. De er raske på pletten når stolene skal snus opp på bordet. Det klarer de så bra.

Så blir det klart til å koste gulvet. Langkosten er lettest å håndtere for den voksne, men også for 5/6-åringene viser det seg, etter hvert som året skrider frem. Etter mangeårig deltakelse på pinsestevnet i Hannover og bl.a. kurs med Freja Jaffke har feilingen fått en ny dimensjon; det moralske aspekt. Vi feier alltid TIL OSS. Skyver den ikke bort fra oss, men samler opp vår egen skitt, tar ansvar for den, håndterer den. Med kostebevegelse og enkel ledsagelse av ord; "kosten må helt inn under bordet så vi får alt med" drar vi kosten til oss, samler alt i en haug. Vi gjentar det samme på alle sider av bordet, og tilslutt har vi fått en eller flere bunker. Liten kost og brett hentes og med forsiktighet koster alt inn på brettet. Det er en stor kunst, og ikke lett å få til med første forsøk, men interessant å prøve. Vi bruker få ord, men sikre bevegelser og fullt fokus og interesse for å få samlet opp alle smuler, støv, rester. Vi ser godt etter om alt er kommet med, barna ser fort om noe ligger i skjul for bordbenet ...

På slutten av året går oppryddings-stunden "på skinner". Barna skifter på hva de deltar i, alt etter hva som oppstår, og barn og voksne samarbeider

i en harmoni.

Ofte spør barna om hva de kan gjøre, eller om de i dag kan få vaske opp, da det er lenge siden sist, samle kopper sammen med en annen, feie, koste, holde brett osv.

5-åringene ser ofte hva som trengs og er blitt gode modeller for de mindre barna. Grunnet iver oppstår noen ganger knuffing mellom de største barna når en oppdager at en annen har startet med å dra ned rullegardinene (så lyset holdes ute til hvilestunden). Da må de dele på jobben, eller gjøre det en annen dag.

Gjennom vår grundighet ser vi at barna har fått stor mestring og kompetanse på alt hva oppryddingen innebærer, og at de ivrig deltar. De er så i det de gjør, forsker med lemmene og øver seg. Vi voksne kjenner en varm glede over "hva barna har lært og kan", at dette er livet, og at det virkelig er gjennom hva vi gjør, måten vi gjør det på, og hvilke holdninger vi har som nærer og fører barna inn i livets gjøremål. De øver seg på å mestre slik de har sett vi gjør det.

Respekt, verdighet og ydmykhet ligger i bunn av samhandlingen/aktiviteten for å oppleve hengivenheten barna er født med. Hverdagsgleder som inspirerer vårt arbeid og gir oss erfaringer med barnas behov for å være til nytte, å kunne noe, og at mestring kommer over tid og gjennom gjentakelser.

KJENNER VI KILDENE TIL BARNAS DANNELSE? ET ETTERLIGNINGSPERSPEKTIV

Del 2

ASTRID H. SUNDT

Denne artikkelserien består av fem deler. Dette er del to. Første del, som sto i vårens Årstidsbrev og inneholdt en innledning til artikkelserien, tok for seg målet. Barnet som uforbeholden mottaker og beskrivelse av seks kilder for barnets etterligning ble så omtalt.

Her i andre del beskrives etterligningsformer og etterligningsfaser (-noe hentet fra pedagogisk plan-). Vi leser om "speilnevronene", - som en del av vårt etterligningsinstrument. Videre blir og eventyrstunden og etterligning og autoritet i ringen omtalt.

Tredje del beskriver en konkret hverdagssituasjon som så belyses i alles perspektiv. Slik bearbejdes etterligningen i praksis og vi spør: Hva skjer bak våre rygger? Perspektiv, subjekt og sosial læring blir tema i fjerde del der medlæring og medvirkning blir problematisert. I femte og siste del ser vi på sansene og reflekterer rundt observasjon og tolkning, pedagogisk intuisjon, samspill og fleksibilitet. Til slutt gis et kort tilbakeblikk på fremstillingen gjennom de fem delene.

ETTERLIGNING VIRKER PÅ MANGE PLAN

Spontant, umiddelbart og ubevisst etterligner vi gjennom hele livet. Via sansene tar vi inn omgivelsene, og en umiddelbar reaksjon skapes i oss. Oftest vil reaksjonene våre ikke være ytre gjenkjennbar som etterligning, men ikke sjelden vil vi og se nettopp dette, - ikke minst hos barn som følger den voksnes mimikk, kroppsspråk og stemmebruk. Hrhrhmm.. høres det fra bak

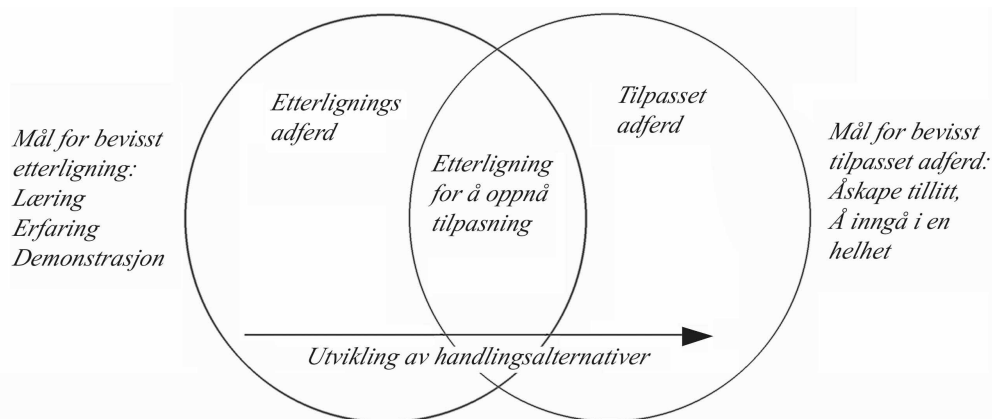
avisen i sofaen. "hmmhmmmm.." lyder det fra vuggen. Eller vi gjenkjenner vår egen trang til å kremte når det kremtes rundt oss.

Bevisst etterligning er det vi bruker når vi vil tilegne oss noe den andre kan, gjør eller oppnår, - eller når vi vil være helt sikre på å bli forstått. "Vil du ha brunost?" spør jeg. "B'unost" svarer barnet. Bevisst setter vi vår speilende etterligning i sving om vi deltar i en ny ringdans

eller ringlek.

Utsatt etterligning både bevisst og ubevisst, er ofte ugjenkjennelig. Utsettelsen kan vare noen timer – til barnet sitter i baksetet i bilen på vei hjem og med ett gjentar utdrag fra dagens ring. Eller for oss som har levd noen år, når vi avslører oss selv i det vi utfører noe nøyaktig som våre foreldre....

Tilpasning er også etterligning. Mye av barnets etterligning er forbundet med lek, og mye av leken er forbundet med tilpasning. Kan tilpasset adferd være noe annet enn etterligningsrelatert? Under fremstiller jeg, som et visuelt tankeeksperiment, en betraktningssmåte som viser hvordan tilpasningsadferd og etterligningsadferd kan forholde seg til hverandre og hvordan vi tar med oss vår etterligningskapasitet over i sosiale tilpasningsmønstre.

Handlingsalternativer utvikles her ved at etterlignet adferd omdannes til egne adferdsmønstre og ferdigheter som blir integrert i personligheten. En handling eller et reaksjonsmønster innlært gjennom etterligning, modifiseres og blir til tilpasningsadferd gjennom erfaring og innarbeiding. Etterligningsadferd og tilpasningsadferd foregår både bevisst og ubevisst. Ubevisst etterligning og ubevisst tilpasning utgår begge fra en sansereaksjon. Fra et visst perspektiv kan en si at det aller første som skjer er en form for passiv etterligning, i det den allerede skjer i vårt sanseapparat, slik øyet speiler lyset.

ETTERLIGNING I UTVIKLINGSFASER

Vi etterligner altså på flere plan. Gjennom førskolealderen utvides repertoaret av etterligningsformer. Når nye oppstår, opprettholdes imidlertid likevel alltid de tidligere formene – gjennom hele livet.

Hos 0 – 2 ½ - åringen er det sansbare og det begrepsmessige ennå forbundet i én prosess. Barnets intelligens er rettet mot det

fysiske, læringen foregår gjennom etterligning. Barnet blir direkte påvirket av inntrykk fra den voksnes vesen, adferd og tenkning. Denne form for etterligning kaller vi i Pedagogisk plan **spontan – etterligning**. Barnet etterligner stemninger, følelser og handlinger ved å reagere følelsesmessig og handlingsmessig, ingen filtre settes inn. Slik lærdom preges inn i kroppen, blir til kroppslig hukommelse. Vi voksne er modeller for barnets vekst, og må være særlig oppmerksomme i forhold til oss selv som forbilder. Et særlig gjenkjennbart og tydelig eksempel er språkmodell-funksjonen til de voksne. Vi gjenkjenner dialekter, talemåter, gester og uttrykksformer til barnas nærmeste tidlig hos våre barnehagebarn.

Hos 2 ½ - 5 åringen utvikles i tillegg etterligning av en annen karakter. Denne kalles i pedagogisk plan for **fantasi-etterligning**. Etterligningen

består i at barnet aktivt prøver å gjøre ting nøyaktig slik den voksne gjør og gjerne vi delta i voksent arbeid. Barnet ønsker å være nær sine forbilder, sine kilder. Det ønsker å lære. I denne perioden vil barnet også fantasifullt

forvandle og videreutvikle impulsene det mottar gjennom lek. Den voksne er nå blitt en rollemodell, for eksempel i kraft av å inneha rollen som *arbeidsmann, kokk, mor*.

Hos 5 – 7-åringen er det viktigste læringsverktøyet fortsatt etterligningen, men den kan nå ytre seg på enda en ny måte, kalt *forestillings-etterligning*. Den voksne er nå forbinde også for barnets *forestilling* om leken. Barnet kan danne klare, indre bilder av handlingsforløp og egen aktivitet frem i tid og ha et mål for leken. Samtidig kan barnet spontant gripe nye ideer som dukker opp under leken på en fantasifull og bevegelig måte. Evnen til å orientere seg sosialt utvikles stadig sterkere, og mange tar ofte førende roller i leken og veileder de yngre barna både omsorgsfullt og hjelpsomt, slik de har sett hos sine voksne forbilder.

SPEILNEVRONER, ET INSTRUMENT

Fantastisk er det – at vi er gitt denne muligheten til å etterligne! At vi er i stand til å lære av hverandre, til så å si å "ta hverandre opp"- vi mennesker i langt større grad enn

våre medskapninger. For 10-15 år siden fant forskere i Italia det de først kalte "monkey-see – monkey-do – celler" i hjernen. De oppdaget ved et tilfelle at hjerneceller hos en forsøksape reagerte nøyaktig likt da en forsker strakte seg etter peanøtter, som når apen selv strakte armen ut for å forsyne seg. Siden har disse cellene fått betegnelsen "speilnevroner", og de viser seg å finnes hos alle pattedyr. I hjernens speilnevroner opptas bevegelsesmønstre presist uten at musklene i de aktuelle lemmene er med. Flest og mest nyanserte er slike celler tilsynelatende hos mennesket. Nettopp *her* kan hovedforskjellen i det store spranget mellom menneske og dyr være skjult. Speilnevronenes virkning henger imidlertid sammen med vår interesse og opplevelse av meningen med de handlinene vi iakttar. En fotballspiller med interesse og forståelse for fotball, kan dermed faktisk *trene* sine tekniske ferdigheter på banen ved å se fotball på film. For apen som hadde lyst på peanøtter, var forskerens armbevegelse i retning av peanøttene meningsfulle og interessante. Hadde forskeren strukket seg etter en blyant, hadde oppdagelsen av speilnevronene neppe skjedd -.

Speilnevronene setter oss ikke bare i stand til å kopiere handlinger, men også til å etterligne spontant ved å reagere følelsesmessig som våre medmennesker. Våre speilnevroner reagerer når vi ser en som slår seg, mister noe ned, får en skuffelse eller ikke rekker bussen. Har vi selv hatt en lignende opplevelse, gir reaksjonen oss mening, vi er medopplevende. Slik har vi et medfødt instrument til å utvikle empati.

Slik jeg ser det, er speilnevronene likevel ikke dypest sett årsak til menneskets fenomenale evne til læring og etterligning, de utgjør kun det instrumentet vi har utviklet for at vi skal kunne medoppleve gjennom etterligning og lære av hverandre. – På samme måte er hjernen ikke årsak til tanken, eller, som Steiner sier, øyet årsak til synet.

ETTERLIGNINGEN I EVENTYRSTUNDEN

Rammen og atmosfæren i eventyrstunden skaper vi ut fra den stemningen vi ønsker at barna skal få ta del i, men også nå er vi forbilder. Våre egne indre bilder som eventyrfortellere, gir barna autentiske opplevelser via etterligningen. Nettopp derfor trår vi over en grense om vi maler bildene ut i detalj med ord, stemmebruk og gester. Med det menes ikke at vi som fortellere ikke skal leve oss inn i eventyret vi formidler. Det betyr kun at vi skal være varsomme med

å leve vår egen innlevelse helt ut, men heller la barnets billeddannelse få vokse i takt med barnet selv. Med jevn, bærende stemme og langsomhet, byr vi barnas indre rom dempet etterligningsinnhold det kan ta til seg tilpasset egen individualitet og utvikling. Slik kan fortellingens humor og spenning gi glede og ikke angst og dype, varige bilder kan oppstå i sjelen.

RINGENS ROLLE

Ringen er samvær, lek og rytme. Alt det vi som voksne legger i selve opplevelsen, spiller barnet. Vår glede er barnas glede. Det er ringens karakter. Den er tilpasset årstiden og barnegruppen, den er bevisst og dynamisk bygget opp og den er et unikt pedagogisk og spesialpedagogisk hjelpemiddel i forhold til det enkelte barn. I ringen bringes mange typer etterligning frem, men den bringer også frem autoritet. Den viser barna tydelig hvem som er deres pedagogiske leder. Den kaller på barnas oppmerksomhet ikke bare vis a vis deres etterligningstrang, men også gjennom deres hengivenhet til en autoritet. Dette er forhold som ikke bare er tydelige i ringen. Nettopp i ringen skal vi likevel være særlig forsiktige og bevisste i forhold til autoritetsrollen. At vi med autoritet forteller barna at i dag er det oljebuksevær, er en selvfølge. Men når vi med autoritet forteller barna at alle skal stå pent i ring, skal vi med særlig våkent blick iakttar oss selv som rollemodeller. Når barna står i noe som bare med godvilje kan kalles en ring, når de løfter armene høyt fordi den voksne gjør det, eller legger seg muse stille på gulvet fordi den voksne gjør det, er de i en spontan, etterlignende og god strøm. Når de der i mot beveger seg fordi den voksne ber om eller i verste fall krever det, skal vi stoppe og tenke oss om: "Hva fester seg hos dem nå?" Å presse barn til etterligning fører ikke til "ekte" etterligning. Kanskje tvert om til en "avlæring" av etterligningen? Den direkte etterligningen av gode, naturlige bevegelser er som balsam for barna. I den kan de hvile. Men hva når de faller ut av sammenhengen vi prøver å skape og opprettholde i ringen, når de heller etterligner sine venner eller litt eldre helter? Parallell etterligning og autoritet er trolig ofte til stede både i ringen og ellers i løpet av barnehagedagen, men i et steinerpedagogisk lys vil vi alltid være særlig oppmerksomme på hvordan vi balanserer vår egen adferd på slike områder, for også som autoriteter er vi forbilder.

Lønnebladene som ville fly til sollandet.

Liane Keller

Ved brønnen på torvet stod et lønnetre. På sommeren lekte barna i skyggen hans. På grenene bodde fugler og i bladene suste vinden.

Når høsten kom, samlet fuglene seg for å reise til Syden. "Hvor skal dere hen?" spurte lønnebladene. "Vi reiser til sollandet", svarte fuglene.

Da ropte bladene: "Far tre, vi vil også fly til sollandet!" "Hva? brummet han stille, "vil dere forlate meg? Det er da vel ikke tiden for det ennå? Dessuten kan dere ikke fly med grønne vinger. Til det trenger man gylne."

"Gylne vinger?" Det suste gjennom hele treet. "Gylne vinger!" Bladene skalv. Hvordan kunne de få gylne vinger, slik at de kunne fly til sollandet?

Fuglene visste det ikke og far tre sa ingenting. Bladene ble triste og de så helt visne ut. Det oppdaget solen.

"Hvorfor er dere så lei dere og henger med hodene?" spurte hun.

"Vi vil også fly til sollandet, men det går ikke an uten gylne vinger, derfor er vi lei oss.

Solen trøstet dem: "Nå, det kan jeg hjelpe dere med. Se bare på ansiktet mitt hele tiden, så skal dere helt sikkert få gylne vinger."

"Er det så enkelt?" jublet bladene. Nå spente de seg ut og så opp i solens ansikt dag etter dag.

Solen samlet hele sin kraft en gang til, og lyste varmt ned på jorden og på treet. Bladene ble helt søvnige. Hver dag ble de litt trette, og de merket ikke at de etter hvert ble mer og mer gylne.

En dag kom vinden og plystret: "Hallo, dere blader, nå er det på tide! Løft deres gylne vinger og sving dere i dansen, sammen med meg." Han sang og plystret så flott som bare

vinden kan det.

Bladene virvlet med sine gylne vinger høyt opp i luften og siden sank de trøtte ned på jorden. Bare tre blader satt ennå på sin kvist.

"Huiiii, kom igjen, nu kan du reise!", ropte vinden til det første, rev det av og virvlet det langt bort. Til slutt dalte det ned på en åker. Der ble det liggende. "Er dette sollandet?", spurte bladet.

"Nei", visket moder jord, "du hviler i fanget mitt. Jeg skal bre over deg, så du har det varmt når du sover." Og ettersom bladet var så veldig trøtt var det fornøyd med sin nye plass, og sovnet.

Det andre bladet ville også fly bort, men vinden kom ikke. Da løsnet det seg selv og datt ned, rett i hodet på et barn. "Å, det var et fint gyllent lønneblad", sa jenta, tok det med seg hjem, og la det i eventyrboka si. "Er dette her sollandet?", spurte bladet stille.

"Nei, her er eventyrlandet og du er mitt inne i det." sa eventyrene, "her har du det godt og varmt og vi forteller deg om dverger og alver."

Da var bladet fornøyd med sin plass. Nå kunne det høre eventyr så ofte det ville.

Nå var det bare et blad igjen på lønnetreet. Et lite vindpust tok det med seg bort. Plask, der datt det i bekken.

"Er sollandet her?", spurte bladet.

"Nei, du svømmer i bekken", plasket bølgene. Bli med oss til elven, elven fører oss til floden, floden renner ut i havet, og på den andre siden av havet er sollandet.

Så reiste bladet til sollandet med bekken. Om det har kommet frem dit vet jeg ikke, for jeg var jo ikke med på reisen.

*Fra boken "Die Sonnenmuhme".
Oversatt av Isolde Hofstad.*

ELEKTROMAGNETISK STRÅLING – VÅR TIDS STØRSTE MILJØPROBLEM?

AV SISSEL HALMØY

De siste 10-15 årene har vi hatt en eksplosiv økning i bruken av mobiltelefoner, trådløse telefoner og trådløs oppkopling til Internett. I det samme tidsrommet har vi sett påfallende og dramatiske økninger i visse helseplager, til dels uforklarlige.

Det er de høyfrekvente elektromagnetiske feltene i luften som gjør at vi kan overføre informasjon i form av lyd og bilder. Vi har GSM900, GSM1800, UMTS/3G, Turbo 3G, snart 4G, WLAN, WiFi og Wimax.

Feltene kan ikke sees, luktes, høres eller føles, men de kan måles. Post- og teletilsynets måleinstrumenter viser verdier i enheten dB μ V/m, andre steder kan man lese om V/m eller μ W/m². Ifølge Statens strålevern er det ingen fare så lenge strålingen holdes under 10 000 000 μ W/m². Denne grenseverdien, som brukes i mange land, kommer fra en komité som kalles ICNIRP (International Commission on Non-Ionizing Radiation Protection). ICNIRP er en underkomité i WHO, og alle dens medlemmer har tilknytning til (er betalt av) tele- og/eller kraftindustrien. Ingen av medlemmene i ICNIRP har helsefaglig bakgrunn.

Flere land og byer har valgt å se bort fra ICNIRPs grenseverdier og har isteden fastsatt sine egne. Dette er land som Kina, Russland, Sveits, Østerrike, Italia, Belgia, og byer som Paris, Brüssel og Salzburg. De har grenseverdier som er fra en titusendel ned til en milliondel av ICNIRP-verdiene. *Hvorfor har de det?*

Svaret er todelt: For det første finnes det en mengde forskningsstudier som påviser sammenhenger mellom elektromagnetisk stråling og helseplager, på planter, dyr og mennesker. De 2000 viktigste vitenskapelige studiene som viser slike sammenhenger, er samlet og systematisert av de 20 fremste vitenskapsmenn innen området. Rapporten er tilgjengelig for alle på www.bioinitiative.org Denne gruppen anbefaler en grenseverdi for høyfrekvent stråling som er en hundretusendel av den norske grenseverdien.

Jovisst finnes studier som *ikke* viser noen helseeffekter av elektromagnetisk stråling, men det er et poeng å undersøke hvem som har finansiert disse studiene. Noen forskere har nemlig undersøkt om det finnes en sammenheng mellom resultater og finansiering. Det viste seg da at industrifinansierte studier sjelden eller aldri påviste helseeffekter av elektromagnetisk stråling.

For det andre har flere tusen leger undertegnet opprop der de ber myndigheter om å bremse den raske utviklingen av mobilteknologien og andre trådløse systemer. De har undersøkt sine pasienter, de har sett hvor syke de blir av å oppholde seg i elektromagnetiske felt hjemme eller på jobben, og hvordan de friskner til etter en tid i skjermede omgivelser. De beklager at de i mange år på grunn av manglende kompetanse har feilbehandlet pasienter.

Hva slags symptomer kan man få når man blir utsatt for denne typen stråling? Det rapporteres om svie/brenning i huden (som solforbrenning), kløe, hodepine/migrene, kvalme, ledd- og muskelsmerter, astma/allergi, ekstrem tretthet, svimmelhet, hjertebank, søvnforstyrrelser, søvnløshet, depresjon, konsentrasjonsproblemer, dårlig hukommelse, øye-/synsplager og kramper/verking/prikking. Dette er varselsignaler som må tas på alvor. Mange har allerede utviklet el-overfølsomhet.

Den mest kjente er kanskje Gro Harlem Brundtland, som ikke tåler å snakke i mobiltelefon. Hun tåler heller ikke at andre mobiltelefoner er påslått i stand-by modus i samme rom som hun oppholder seg. Den anbefalingen som helse-Norge gir for slike reaksjoner, er kognitiv terapi. Det skal angivelig være angst for mobiltelefoner som forårsaker plagene. Derfor anbefales det å bruke mobiltelefonen litt hver dag, og så gradvis mer og mer, slik at man venner seg til den.

I Sverige er el-overfølsomhet definert som en funksjonshemning. Dermed har svenske el-overfølsomme visse rettigheter, bl.a. til å få trygd dersom de er for syke til å arbeide. De el-overfølsomme i Norge har ingen slike rettigheter, men Foreningen for el-overfølsomme www.felo.no arbeider for at de skal få det.

Norges Miljøvernforbund mener at elektromagnetisk stråling er en av vår tids største miljøtrusler. Spesielt alvorlig er det for den oppvoksende generasjon. For eksempel viser gjentatte vitenskapelige studier at det er dobbel risiko for hjernekreft etter ti års bruk av mobiltelefon. Miljøvernforbundet ser det som svært viktig å informere befolkningen om farene ved elektromagnetisk stråling. Basert på de vitenskapelige studiene som allerede finnes er det all grunn til å benytte føre-var-prinsippet. Ifølge dette prinsippet skal man gjøre tiltak for å unngå moralsk uakseptabel skade som er vitenskapelig sannsynlig, men usikker. Miljøvernforbundet mener det er på tide å stoppe opp og tenke seg om www.nmf.no, se under elektromagnetisme). Er det for eksempel tilrådelig å fortsette utbyggingen av trådløse nettverk i skolene, og la mobiltelefonoperatørene bygge ut hver sine sendersystemer?

Erkjennelsen av at den elektromagnetiske strålingen volder store helseproblemer er i ferd med å synke inn hos stadig flere. Derfor

kjemper stadig flere foreldre mot mobiltelefonmaster i skolegårder og nær barnehager og mot trådløse nett på skolene. Andre protesterer mot bygging av mobilmaster i nærheten av boliger eller arbeidsplasser, eller de har diskusjoner med sin arbeidsgiver om å bytte tilbake fra trådløse til kablede telefoner på arbeidsplassen.

The European Environmental Agency (EEA), gikk høsten 2007 ut og advarte mot stråling fra mobiltelefoner, mobilmaster og trådløse nettverk etter å ha mottatt granskningen fra The BioInitiative Group. Det er EEA som har stått for rapporten "Late lessons from early warnings: the precautionary principle 1896–2000".

Den 4. September 2008 vedtok EU-parlamentet med 522 mot 16 stemmer at grenseverdiene for høyfrekvent stråling var "utgått på dato" og at de må senkes. Flere politikere har nå engasjert seg. Det var interpellasjon om stråling i Stortinget 14.11.08.

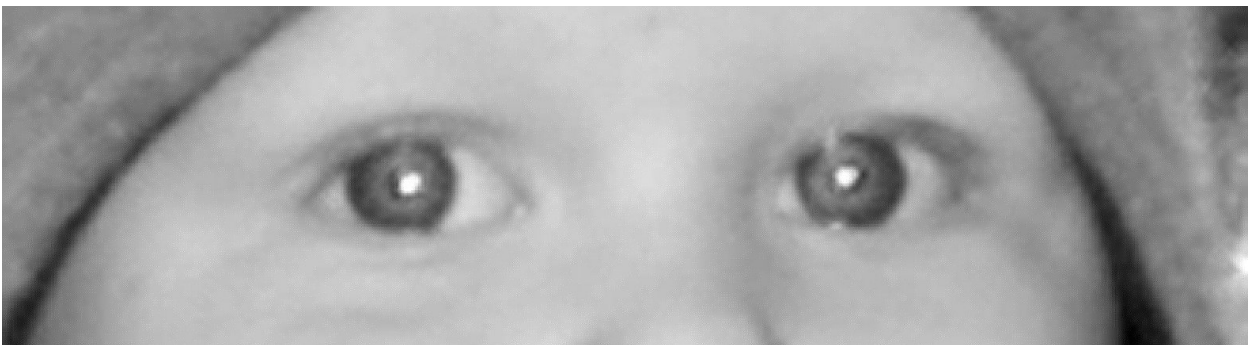
Det tok nøyaktig hundre år før man erkjente at asbest var farlig. Røyking – og passiv røyking – var helt greit i mange tiår. Vi har sett skadevirkninger fra radioaktivitet, asbest, DDT, PCB, tobakk, tungmetaller og løsemidler. Nå er det på høy tid at myndighetene innser at elektromagnetisk stråling må begrenses.

Sissel Halmøy (52) er sivilingeniør i teknisk kybernetikk fra Universitetet i Oslo. Hun har jobbet med teknisk utvikling og prosjektledelse av store prosjekter innen forsvar og olje i 24 år. På midten av 80-tallet ble hun el-overfølsom etter å ha hatt kontor over en transformator. Siden det har hun fulgt med på forskning på området. Hennes faglige bakgrunn var til stor hjelp for å forstå hva plagene kom av - og hva som måtte til for å kunne holde seg frisk. Hun jobber nå som fagansvarlig for elektromagnetisk stråling i Norges Miljøvernforbund.

Den drepte undring

Noen tanker om skolen mellom tillit og kontroll

AV GODI KELLER

Jeg leste nylig i en avis:

«Antallet studenter som etterspør en realfaglig eller teknologisk utdannelse, synker. Tallet på nye realfagsstudenter ved universitetene (...) synker stadig. Det siste året har tallet falt dramatisk. (...) ...kan vi med stor sikkerhet forutse at vi om fem år vil ha langt under 1000 realfagskandidater. (...) Rundt halvparten av lærerne i de «tunge» realfagene - matematikk og fysikk - kommer til å gå av med pensjon innen 10 år. (...) Import av studenter eller kandidater vil bli vanskelig, siden andre land rapporterer om mange av de samme problemene.» (Arne B. Sletsjø: Hva skjer med realfagene, VG, 26.8.98, s.39)

Vi hører her et varsko som stiller seg inn i en lang rekke av lignende advarsler vi har kunnet registrere gjennom den siste tiden. Og hver gang følges de opp av et sett med tiltak som skal bøte på situasjonen. I samme artikkel krever Sletsjø f.eks. at

«- flere studenter må styres inn mot realfag,

- studenter og nasjonale forskningsmidler må kanaliseres mot realfagene» osv.

Medisinen skal ligge i at vi stimulerer, motiverer og finansierer, dvs. i tiltak som ligger utenfor selve faget.

Men kan det hende at årsaken til krisen overhodet ikke ligger i det ytre, men i faget selv? Hva foregår der egentlig? Hvordan lar vi unge mennesker møte kjemien eller fysikken, matematikken eller biologien, slik at vi må konstatere at alle vender seg bort? Hvilken pedagogisk bommert har vi begått på dette feltet?

Det er selvsagt langt mer ubehagelige spørsmål. Det er lettere å bevilge penger. Jeg vil likevel komme litt inn på dem.

Realfagene har det i navnet: de beskjeftiger seg med harde fakta og konkrete lovmessigheter. Man kan lett kvantifisere kunnskapen, stykke den opp og evaluere eksakte læringsporsjoner med eksakte poengskalaer. Derfor liker skoleverket disse fagene spesielt godt og matematikk anses også blant de fleste foreldre som ideell for

å sjekke om elevene virkelig har lært noe. Hvis en lærer med pedantisk grundighet forkludrer elevenes sangglede eller deres mot til å tegne, male eller danse, så er det knapt noen som klager, men ve henne eller ham hvis eleven sliter med å begripe brøk.

Hva en god tegning er eller en riktig bedømmelse av et kunstverk er nå engang ikke så lett og entydig som avlesningen av et termometer eller beregningen av motstanden i en strømkrets. Derfor får estetiske fag eksistere i fred.

Men hvor reale er egentlig realfagene? La oss ta et felt fra fysikken: varmelæren. Vi kan måle temperaturer ved sammenligning og ved hjelp av en skala vi er blitt enige om. Selv der varmen ikke viser seg på termometeret kan vi måle dens mengde ved hjelp av en annen type sammenligning og måleenheter som f.eks. (det foreldete) begrepet kalori. Vi kan stille opp lovmessigheter omkring materialets oppførsel under påvirkning av varme, og siden kan vi anvende dette i konstruksjoner av kjøleskap eller varmepumper, termostater eller dampmaskiner.

Alt dette er uhyre spennende og interessant.

Men det er et grunnleggende forhold vi ikke vet noe særlig om: Vi vet ikke hva varme er! På dette ene punktet står vi overfor ikke mindre enn et mirakel, et mysterium og en stor gåte for oss mennesker. Å vite noe om dette er like meget et anliggende for filosofen som for realfagsmannen. Den siste skygger derfor unna for slike håpløse spørsmål. De hører ikke inn i hans felt. - Skulle man tro.

Men slik er det ikke. Realfagsmannen slår tvertimot meget selvsikker

fast hva varmen er. Han sier som et or; kel: Varme er molekyler i bevegelse. Det er da også riktig til sitt bruk.

Men fordi alle forestillinger om undere og denslags forlengst er blitt avskaffet, har realfagsmannens ord fått altfor stor betydning. De betraktes av folk flest som den siste sannheten om varmen og ingen spør videre. Barnet som nå altså skal inn i disse fagkretser møtes fra første stund med dette avkok av sannheten, denne overflatiske

reduksjonen av noe som dog er langt større.

Barn derimot vet mer. Og det har ikke realfagspedagogene regnet med. Barn vet f.eks. at varmen også finnes i et blikk eller i en mors hjerte, ungdommen kjenner varmen skyte opp i hodet ved synet av den elskede, og alle vet at varmen i et nybakt brød ikke er å sammei ligne med varmen fra den elektriske panelovnen. Barn vender seg bort når det utgår kulde fra et menneske som ti inn i rommet. Alt dette og mye mer ve barn om varme. Og ingenting av dette står i læreboken. Hele det ufattelige mysteriet er torpedert av frasen : Varme er molekyler i bevegelse.

Er det nødvendig å legge til at de samme gjelder alle fenomener fysikken beskjeftiger seg med: Lyset som spille en så stor rolle også i våre religiøse forestillinger, kraften som gjennom de nakne intet holder en umåtelig tung og diger jord i et fast grep av noen usynlige armer som utgår fra solen, elektrisitet som alltid dør i samme øyeblikk som den oppstår, eller lyden som også kan eksistere ganske stille i komponistens hode før han får skrevet det ned på et noteark og spilt det på en gitar?

Gåte over gåte!

Barnet vet om dem. Det har en d undring i seg, jeg mener en undring som fortjener sitt navn, fordi den forutsetter et under.

Og nå må vi spørre oss: Hvordan møt vi denne undringen? Hvilke pedagogiske tiltak fremmer den og gjør den til drivkraften i barnets forskertrang?

Svaret er klart: Vi knekker den ettertrykkelig. Der dette brutale svaret ikke stemmer, har vi alltid med levende lærere å gjøre, begeistrede mennesker. Men de er det snarere på tross enn på grunn av våre læreplaner og våre naturvitenskapelige forestillinger. For der kan vi konstatere helt andre holdninger.

For det første: Barn skal ikke tro på under. Et under finnes ikke i vårt verdensbilde. Vi tror dypt og fast på at alt har sin logiske forklaring, og der vi likevel kommer til kort med dette, forskanser vi oss med enkle definisjoner hentet fra en (til sitt formål absolutt nødvendig) modellforestilling.

For det andre: Barn skal tidlig lære

seg å erstatte virkeligheten med modellforestillinger. I L97 står ganske tidlig - vi snakker om 6-åringer: «*Elevene skal lære at alt stoff er bygd opp av mindre delar som vi ikkje kan sjå*» L97,s.209. Du kan ikke erfare det vesentlige med dine sanser, men vi kan forklare deg det med en av våre teorier.

For det tredje: Barn blir holdt for narr. Ettersom man tross alt begynner å ane hvor skoen trykker, kan vi lese mange fagre ord i den nye læreplanen for grunnskolen, bl.a. nettopp ordet undring. Det står blant andre som «nøkkelord for småskulesteget». Men hva skal de så gjøre for å undre seg? Jeg siterer igjen fra «hovudmoment» for 6åringer:

Elevene skal f.eks.

«-samle og sortere ulike steinslag etter lett observerbare eigenskapar, -samanlikne, beskrive og sortere ulike materiale etter lett observerbare eigenskapar,

-observere nokre dyr og planter i nærmiljøet og sortere dei etter lett observerbare likskapar og ulikskapar» eller

«-...få røynsle med at lys kjenn frå lyskjelder og går i rette linjer.»

Hva har dette med undring å gjøre? - Ingen verdens ting. Barn blir her ikke oppdagere, men arkivarer. Og hvis dette altså ikke skjer under ledelse av en begeistret, naturelskende lærer, da blir det mest sannsynlig forferdelig kjedelig. - Og dette er bare begynnelsen. Driver vi det langt nok, da kan vi i ungdomsalderen høste de inntørkede fruktene: Fysikk er sammen med kjemien trolig

det mest forhatte fag blant unge mennesker. Og avskyen sprer seg oppover, som vi har sett. Krisen rammer ikke bare universitetene men - værst av alt - også lærerskolene, heller ikke der finner vi noe særlig interesse for disse fa-.

Og da nytter det ikke at utsiktene til arbeid og til høye lønninger vinker i den andre enden. Det finnes i sannhet viktigere ting enn penger.

Hva skal vi så gjøre med dette? Nå forventes det at også jeg skal komme med noen kjappe tiltak som etter min mening vil kunne

bøte på problemet. „len det finnes ingen kjappe tiltak. Årsakene til krisen er selvsagt, som alltid ellers. for sammensatte og kompliserte til at det hjelper med noen enkle vedtak. Jeg vil her noe grovt inndele dem i to store områder:

For det første må det langsomt vokse frem en endring i vårt naturvitenskapelige verdens- og menneskebilde. Mennesket og verden er så mye mer enn en samling koder som er nedfelt i nukleinsyrer. Vi må etterhvert slutte med å redusere fenomenenes man-fold til et magert knippe med tørre læresetninger. Vi må i det minste innrømme muligheten for dypere åndelige sammenhenger som er virksomme i naturen og i os; selv. Det vil ta tid og må bryte gjennom mang en mur av dogmer. Men den enkelte lærer og forsker kan med sin egen holdning og gjennom egne iakttagelser gjøre et viktig pionerarbeid. For det andre - og det ligger oss nærmere - må vi legge om pedagogikken slik at vi tar hele barnet på alvor, ikke bare dets intellektuelle evner. Vi må la det gjøre virkelige egne erfaringer og iakttagelser, ikke som pynt på kaka, men som grunnlag for en dypere interesse og viten for det som skjer i verden og i oss selv. Selv for den gamle rutinerte naturforsker er verden et sted fullt av gåter. Det er pedagogisk drepande å formidle barna essensen av alt det andre har kommet frem til - uavhengig av om det faglig sett er riktig eller galt.

Men en slik pedagogikk krever en annen skole. Den krever en skole med langt mer mot enn det vi har idag. For grunnen til våre skolars facitvelde ligger selvsagt i behovet for kontroll. Staten, hvem nå det måtte være, vil gjerne kunne sjekke om lærerne gjør jobben sin, om elevene lærer leksene sine og om vi er bedre enn svenskene.

Det motsatte av kontroll er tillit. Skal læreren gå en vei med sine elever, må hun eller han få arbeide kreativt, finne nye veier og innfallsporter, gi av sin innerste skaperkraft. Skal lærerne samarbeide om et prosjekt, så må samarbeidet springe ut av et personlig initiativ, ikke etter direktiver ovenfra. Pedagogikk er dypest sett en kunstart og den

krever en kunstnerisk frihet. For å provosere ennå mer, kan vi si det slik: Vi trenger den privatpraktiserende lærer, ida- mer enn noensinne.

Men hvordan ivaretar man så kontrollaspektet? Det kan kun gjøres ved tilstrekkelig nærhet. Foreldrene må bli kjent med læreren og læreren med dem, kollegiene på skolene må opparbeide en atmosfære av gjensidig tillit og åpenhet, skoleledelsen må gi rom for medarbeidernes evner osv. Det er i denne sfæren, mellom lærer, elev og forelderene, på den enkelte skolen, at man kan opparbeide en kvalitet, ingen andre steder.

Dertil behøver skolene en stor grad av uavhengighet. Statens krav må begrense seg til et minimum av faglige kunnskaper. Den kan bidra med å samle og å distribuere erfaringer, men den skal ikke legge seg opp

i veiene den enkelte skole går. Lærerskolene må bli steder, der lærerkandidater lærer å bruke sin egen kreativitet og der de blir forberedt til å bære det ansvaret det innebærer å stå på egne ben.

Det vil føre til skrekkforestillingen for den åpenbart tverrpolitiske sosialdemokratiske enhetsskoledrømmen i dette landet:

Faren for at det oppstår et mangfold i skolelandskapet, at normer brytes og at det leves et fritt og skapende liv i klassene.

Trollet vil forskrekket skrike opp: Her lukter menneskeblod!

Før eller siden må vi ha motet til å møte trollet. Det kan vi lettest klare ved å stole på den yngste prinsen, ved å stole på hva barna innerst inne bringer med seg. De lærer oss veien, om vi hører godt nok etter.

Tidligere publisert i SAX, 1998-2

Tidligere publisert i SAX

Barnet erövrar sitt språk

av Karin Neuschütz

Johannes är 3 1/2 år. Han sjunger med glad röst en egen liten sång om skogen:

*"Tripp trapp i skogen –
knakar och står –
Nallebjörnen finns!"*

Han leker med ord och med ting, han blandar och ordnar och han tar ivrigt för sig - världen är ändå härlig, tänk vad allt finns där inte att utforska!

Johannes är trygg om han får leva i en sfär av omsorger från föräldrarna, han trivs i sin förtrogna, avgränsade värld om han får följa och ibland delta i de vuxnas praktiska verksamhet och så sakteliga vidga gränserna själv alltefter som han mognar och orkar med att införliva nya erfarenheter till de redan samlade.

En stor del av 3-4 åringens intresse riktar sig mot språkets ofantliga rikedomar. De nya och okända orden provas och avsmakas och det blir lättare för Johannes att ta upp dem om de avtecknar sig tydligt mot en välkänd bakgrund - en rytmiskt uppbyggd vardag.

Det är ju inte litet man ska sätta sig in i då man bara levat tre eller fyra år på vår jord. När Johannes sitter och bläddrar i Kattresan av Ivar Arosenius utbrister han plötsligt misstroget: "Blir ALLA katter röa då de springer?" Han ser lättad ut då han förstår att husets egen katt inte är i farozonen.

Världen är full av mirakel och det ska bli spännande att växa sig stor: "- När jag blir stor..... då ska jag hoppa på ett ben.. . och dricka kaffe!" Tänk vilka framtidsperspektiv.

En annan dag när Johannes blivit 4 år sitter han och ritar och dunkar rytmiskt mot pappret och sjunger:

*"Livet kommer HÄÄÄÄÄÄR!
Livet kommer galopperande!
Bara kokos-hunden
I Hunden spiller, har så kul
//:Ställ, ställ och ställ, ställ ://
//:Själ, själv och själv, själv ://
Den där tokiga snön!"*

Sången upprepas med otaliga variationer på samma egenkomponerade melodi.

Efter en lång och snörik vinter har solen tinat fram litet grus på trottoaren och Johannes stannar och tittar lyckligt på den bara fläcken: - "Titta, här är det litet VÅR! Det är vårigt här!"

När solen arbetat än mera och

åstadkommit en riktig lervällning hejdar sig Johannes, petar bävande med ett skärt litet pekfinger i smeten och frågar, nästan andlöst: "- ÅR det här geggamoja?"

Orden ska ju alla förbindas med en verklighet - begreppen ska få ett rikt innehåll och de ska tåla att slitas på ett helt långt liv. Nog är det en stor uppgift vi har som uppfostrare att hjälpa barnen i denna språkliga upptäckariver så att deras lekfulla ordfabulerande får god näring. Inte genom att som guider på ett museum peka ut allt sevärt och ge barnen de rätta uttrycken - nej vi måste ge barnen tillfälle så långt möjligt att genom EGEN erfarenhet, sinnlig upplevelse få nyanserad innebörd i begreppen.

Vill Johannes veta vad geggamoja är - vad är väl då bättre än att få peta i en dylik med sina egna händer? Ta upp litet i handen, smeta ner fingrarna, smaka med tungspetsen, lukta och snusa, känna hur knastrigt raspigt det blir på de uttorkade fingrarna då smeten stelnat och ramlat av. Kanske har han flera gånger under vintern hört ordet geggamoja nämnas men aldrig riktigt vetat vad det var - NU vet han, med hela sin varelse. Och en sådan erfarenhet kan aldrig t ex tv förmedla - av tvs instruktiva program om Geggamoja lär sig Johannes först och främst att vi vuxna vill ha honom tyst och stilla på åskådarplats, att vi hellre vill att de små utvalda tv-barnen inuti apparaten ska få roa sig med att geggas ner sig.

Nu menar jag inte att förskolebarn inte KAN lära sig något alls i andra hand - men allt det som går att förmedla direkt borde vi inte servera som massproducerad konserv. Johannes stortrivs då han får vara aktör i centrum av skeendet, han blir överansträngd av ensidiga och långvariga övningar och orkar inte några längre stunder sitta orörlig, mottagande. Inte ens om vi gör dockteater!

Därför bör sådana föreställningar vara mycket korta för de små barnen.

Hur ordsmakandet kan kännas för ett barn som vuxit upp i en onaturligt torftig värld, ett fångelseläger under krigstid, har författaren Anne Holm beskrivit i sin fina ungdomsbok "Jag är David" (finns i billighetsutgåva). På ett ställe låter hon David fundera så här just innan han för första gången i sitt liv ska gå in i ett riktigt, möblerat bostadshus:

-”Åh, vad det skulle bli roligt och intressant att få se hur ett hus såg ut inuti - och alla ord som han skulle kunna använda! Alla ord som han kunde men ännu inte hade använt, därför att han aldrig hade sett de saker som de hörde till. Man kunde ha råkat använda dem galet och avslöjat sin okunnighet, och förresten så kändes det dumt att säga ett ord som inte betydde någonting inom en.”

Det behöver ju inte bara gälla konkreta ting som möbler och liknande, också abstrakta ord som betecknar själstillstånd måste ju under uppväxten förklaras eller illustreras av livet självt, för att få verklig halt och innebörd för barnet.

När Johannes är närmare 5 år funderar han över vad ÄLDRE egentligen innebär. Är det detsamma som STÖRRE?

Han tycker att helst skulle alla korta människor också vara unga respektive långa vara gamla. Är man liten är växandet ju förknippat med formliga revolutioner i ens eget liv: nya perspektiv, nya vyer över affärsdiskar och matbord öppnar sig ju större man blir - ska det då inte fortsätta så hela livet? Johannes resonerade sålunda: - När man är miljarder år gammal - då räcker man ända upp till stjärnorna!

Han försöker ordna hela familjen efter storleksordning: ”pappa är äldre än mamma och mamma är äldre än storebror och storebror är äldre än jag och jag är äldre än en baby och en baby är äldre än. .. en docka!” Han är tyst en stund och ser tydligt för sig stora hundar och små undulater. Han tillägger: ”- men hur är det med djuren? Hundar och katter och fåglar, hur gamla är dom?”

Johannes träffar en lekkamrat som är ett helt år äldre än han men nästan en decimeter kortare i växten. Detta utgör ett stort problem

för de båda herrarna, de mäter och mäter och ställer sig tätt ihop, håller handen över hjässorna och Johannes konstaterar slutligen en smula ansträngt att: ja... du **är** större än jag!”

En första insikt har såts inom honom att de båda begreppen äldre än och större än inte är synonyma! Men av hänsyn till den andra pojakens självkänsla låter han honom välvilligt leva vidare i tron att han faktiskt **ÄR** längre!

Under hela förskoletiden är många begrepp ännu drömskt svävande i konturerna för Johannes. Han tillfogar då och då någon ny aning av innebörd till ett visst ord - nya erfarenheter vidgar eller avgränsar begreppen så att de

gradvis blir allt exaktare och hans språk alltmera adekvat. ”Mamma, vad du är **TRAGISK!**” utropar Johannes en morgon med fullkomligt strålende min och iaktar noga mammas ansikte för att utröna huruvida påståendet stämmer!

Han arbetar gestaltande, formande som en skulptör med det outtömliga språkmaterialet, och först under skoltiden klarnar begreppen så att de också kan befästa exempelvis minnen från den tiden på ett mycket starkare sätt än som varit möjligt under förskoletiden.

Om Johannes under hela sin förskoletid får leva i rörligt och glatt hanterande av tingen alltunder det att han lekfullt prövar passande ord och uttryck till det som han sysslar med, så har han senare i skolåldern goda möjligheter att hålla tillbaka kroppens rörelselust för att istället med fantasi och känsloliv låta sig uppfyllas av lärarens ord och språkliga bilder. De starka formande krafter som arbetat med hans organ och kropp kan frigöras och omvandlas till rörlig fantasi.

Titta igen på Johannes lilla dikt om Livet, självet och kokos-hunden - där målas med generositet och glädje på en hel mängd motiv samtidigt! Ja, är det inte just så barnen utvecklas, sprängvis på än det ena, än det andra området, ungefär så som de betande djuren går då de snappar åt sig ett löv här, en tugga gräs där, en tistel, litet bark och åter litet gräs från en annan tuva. På det viset får de den bästa och mest mångsidigt sammansatta näringen!

(Tidigare publicert i På Väg)

PC-en på plass i barnehagene

Liv Berit Tessem

Digitale læremidler er i ferd med å bli et daglig verktøy i både barne- hage og skole. Fire av ti barnehager bruker PC i lek og læring.

Barnehagene bruker digitale læremidler både til pedagogiske formål og i forbindelse med lek og sosiale aktiviteter. En ny undersøkelse Synovate har gjennomført for Den norske Forleggerforening viser at bruk av IKT i undervisningen er blitt forankret i løpet av de siste årene. Undersøkelsen baserer seg på svar fra styrere i barnehager (de svarer på vegne av hele barnehagen), lærere i grunnskolen og elever i videregående skole.

I likhet med skoleelevene og lærere i grunnskolen svarer styrerne i barnehagene at de har en variert bruk av digitale læremidler, men interaktive oppgaver og lenker er hyppigst i bruk.

Digitale ferdigheter ble innført som en femte ferdighet i norske skole i 2006 gjennom læreplanen Kunnskapsløftet. Tom Hansen i Synovate sier at han er svært overrasket over hvor langt fremme barnehagene er kommet i bruk av IKT.

- Utviklingen har gått så fort at vi nesten ikke har merket det, sier han.

- Barnehagene er med hele veien, de utvikler seg, og det skjer veldig mye.

Ine Marie Eriksen Søreide, skolepolitisk talskvinne for Høyre, tror den digitale utviklingen i barnehagene vil eksplodere i

de neste årene. I dag er det fortsatt slik at de fleste PC-er i barnehagene er innelåst på styrerens kontor.

- Andre undersøkelser viser at 85 prosent av de ansatte i barnehagene sier at de trenger mer kunnskap om digitale læremidler, sier hun.

Men hun legger vekt på at norske barnehager i dag først og fremst har behov for ansatte med pedagogisk kompetanse.

- I Norge krever vi at 30 prosent av personalet i barnehagen har pedagogisk utdanning. I både Danmark og Sverige er kravet 60 prosent. Digitale læremidler erstatter hverken læreren eller barnepedagogen, det er nødvendig med mer kunnskap om hvordan dette best kan brukes. Derfor er det også bra at denne utviklingen møtes med sunn skepsis.

Tidligere publisert i Aftenposten, 29.04.2009

Alle steinerskole-
foreldres egen
informasjonskanal
på internett:

www.foreldrene.com
Steinerskolenes Foreldreforbund,
Prof. Dahlsgt. 30, 0260 Oslo
Tel 2244 0110
Fax 22445310
E-post:
postmaster@foreldrene.com

Litteratur til inspiration.

Halfdan Rasmussen har skrevet mange dejlige rim og remser, som er små historier i sig selv. f.eks. 'Børnerim' Det Schønbergske Forlag ISBN 87-570-0101-4

Nancy Mellon, en 'storyteller' fra USA med mange års erfaring, har skrevet 'Storytelling with Children'. En stor inspirationskilde til, hvordan man kan komme i gang med at fortælle.

Hawthorn Press ISBN 1 90345808 0

Inger Brochmanns bog 'Fortæl folkeeventyr for dine børn' Hvilke? Hvordan? Hvorfor? Hvorfra?

Med de 30 eventyr som er med i bogen, kan man komme i gang med det samme!
Hernov ISBN 87-590-2400-3

MIDGÅRD

TRÅLEKSAKER

internetbutik for waldorf

BILAR*SPEL*PUSSLE*KLOSSAR
BÅTAR*KULBANOR*SIDENTYGER
VYKORT*LEKSKÄRMAR* ÄNGLAR
JULKRUBBOR*TRÄDJUR*RIDDARBORG

WWW.MIDGARD.SE

Stark moralitet genomsyrar nya boken om elementarväsen

"Ni måste tala mer med varandra, inte småprata utan verkligen tala, tala vackra ord. Ni måste forma vackra ord. Och ni behöver förstå att såväl ord som handlingar alltid har en estetisk aspekt. Var skön och handla skönt!"

Detta sagt av Den Store, ett mäktigt andligt väsen som citeras i den andra utgåvan i serien av böcker där naturväsen intervjuas, *Nya samtal med naturandar*, som kommit ut på Nova Förlag.

Och precis som i förra volymen *Samtal med naturandar* finns här gott om häpnadsväckande utsagor för den som intresserar sig för elementarvärlden, inte minst naturväsendenas orsak att böckerna alls kommit till.

Vattenanden menar att den i femhundra år förberett dialogen, men att det först var möjligt genom att Rudolf Steiner sökte kontakten där han ville förbereda elementarvärlden på att människorna skulle ta kontakt. Vattenanden menar att dessa samtal inte varit möjliga utan Rudolf Steiners initiativ.

För de som är klenrogn till dessa väsens existens framstår utsagorna i boken som mycket märkliga. Men lika märkliga framstår de för dem som har förtroende för dessa böckers utsagor. Och båda kategorier har något att lära.

"Människorna är både dumma och kloka på samma gång. Å ena sidan kan de förklara de mest komplicerade sammanhang, å andra sidan är de så dumma att de inte vet att ett skåp bara kan existera för att olika väsens vilja håller det samman. Man kan betrakta människans intellekt – och det är inte dåligt. Men man kan också vända på det och betrakta den mänskliga viljan. Och denna vilja sover. Det är delvis därför som människorna inte förstår oss elementarväsen, för elementarväsen och vilja hänger nära samman."

Den starka känsla av moralitet som genomsyrar boken kan uppskattas även av den som betraktar framställningen som en saga.

JL

Nya samtal med naturandar av Wolfgang Weirauch, Nova Förlag

HVA SKAL VI SPISE?

Etter å ha blitt spurt om å starte matstafetten i Årstidsbrevet, har jeg sent omsider satt meg ned for å dele litt med dere. Det måtte jo være noe riktig godt. Og helst også noe enkelt og trygt, men likevel veldig sunt. Ingrediensene er lette å få tak i økologiske hele året og for det meste "kortreiste", det betyr jo også mye. Mengdeangivelsene er ikke helt presise, det kommer an på hva jeg har fått tak i. Men det er alltid mest gulrot. Jeg har lyst til å fortelle dere om suppen vår. Vi vil gjerne at barna skal bli glad i grønnsaksuppe og har jobbet fram en måte å lage den på som tilfredsstiller alle hos oss i Moss. Proppfull av vitaminer, med deilig duft og gylden farge! Med utgangspunkt i en gruppe på 18-20 barn og 3-4 voksne kan man gjøre omtrent sånn (du trenger en stor kjele):

Blomsterengens Grønnsaksuppe

4 mellomstore gule løk (bytt evt. ut noe eller alt med purreløk)

½ liten eller mellomstor hvitkål

½ mellomstor, skrelt kålrot

1,5-2 kg. vasket (ikke skrelt) gulrot

½ kg. vaskede poteter

et par-fire hvitløkbåter

et par never quinoa (kan utelates)

et par - tre never røde linser

vegetabilsk økologisk buljongpulver, litt salt og pepper
oregano, litt timian
Fløte eller melk etter smak

Løk, hvitløk og kål skjæres opp og blankes i god olje (jeg blander oljen med meierismør). Kålrot, gulrøtter og poteter skjæres i biter og has i kjelen med quinoa, linser og vann til det dekker godt, buljong og krydder etter smak. Barna hjelper gjerne til, men det visste dere vel fra før.

Kok opp og la koke under lokk til det er mørt, kanskje en drøy halvtime.

Mikses grundig med stavmikser.

Sannsynligvis må du tilsette en del mer vann for å få fin konsistens.

Så er tiden kommet for å smake til suppen. Det er morsomt å la de som vil få hver sin lille teskje og gjøre det sammen. Jeg gir barna en liten dråpe i teskjeen fra den store øsa, og så blåser vi på, lukter og smaker. Litt mer buljong eller fløte, kanskje?

Det som er veldig lurt med denne suppen, er hvordan du kan bruke restene. Jeg lager mye suppe for å få rester, det sparer meg for arbeid når vi senere skal ha tomatsuppe eller saus. Ta for eksempel til side et par dl. suppe (før den blir for utspedd), det holder seg fint

et par dager i kjøleskapet og blir **nydelig pizzasaus** hvis du rører inn litt tomatpuré og litt mer oregano. Sausen kan fryses.

Sannsynligvis er det enda mer rester etter denne store porsjonen. Jeg fyller en eller to isbokser (dvs. drøyt 1,5 l.) med suppe og legger i fryseren. Neste suppedag tar jeg en slik boks, har i ca. ½ kg. vaskede, oppskårne gulrøtter, en fløteskvett og 2 bokser økologiske tomater + litt buljong og vann og en liten neve tørket basilikum. (En teskje sukker runder av smaken hvis man syns det trengs.) Kokes under lokk til gulrøttene er møre og moses med stavmikser. Det blir en kjempegod **tomatsuppe** som ikke trenger hvetemel, og som er full av godsaker! Vi serverer den med fullkornmakaroni ved siden av.

Jeg håper noen av dere kan ha glede av denne oppskriften og kan gjøre den til sin. Man kan helt sikkert bruke mange flere typer grønnsaker, og løpstikke og nesle vil kunne gi et godt næringstilskudd om vinteren. Vær bare obs på at fargen endrer seg hvis man har veldig mye grønt i suppen. Men DET kan man nok venne seg til, tenker jeg, hvis det lukter og smaker godt.

OBS at avkjøling av suppe (varm mat) må skje så hurtig som mulig for å forhindre bakterieutvikling i kjernen av maten. Sett kjelen i kaldt vann og rør ofte i suppen under avkjølingen. Bytt til nytt, kaldt vann om nødvendig. Rør mer. Sett i kjøleskap eller fryser straks det er kaldt.

Jeg sender stafettpinnen videre til **MARIT Christensen i Tryllefløyten, Bergen.**

Med beste hilsen fra Marianne Haugli, Steinerbarnehagen i Moss.

**STEINERBARNEHAGEN
I DRAMMEN
SØKER STEINERPEDAGOG
TIL SMÅBARNSAVDELING
- 1 ÅRS
SVANGERSKAPSVIKARIAT
F.O.M. 01.01.10**

**FOR NÆRMERE
INFORMASJON
- TA KONTAKT MED:
GRO LØKKEN MOB.95478580**

LETT PÅ TRÅDEN?

Initiativ for økt bevissthet om Elektromagnetisme

AV RALPH RAPHAEL KLEIMANN

I løpet av bare noen få måneder har Norge opplevd en kraftig oppvåkning rundt bruk og bivirkninger av elektromagnetisme. Aftenposten og andre riksaviser har kommet med reportasjer om el-overfølsomme barn, om foreldrenes kamp mot ignoranse og arroganse og om tvilsomme politiske avgjørelser unntatt offentligheten. En forfriskende respektløse NRK-journalist (tidligere steinerskole-elev) har gjennom dokumentarprogrammet "Brennpunkt" i NRK; "Kampen om Grenseverdiene", satt søkelys på samarbeidet mellom mobilindustrien og beslutningstagere på internasjonalt nivå. Samtidig begynner stadig flere ansatte innen mobil- og databransjen å bli oppmerksomme på fenomenet, til dels på grunn av markante helseplager.

I mitt arbeid som terapeut får jeg stadig flere henvendelser fra mennesker som sliter med virkningene av elektromagnetisme på egen kropp. Kanskje er det slik som en Telenor-ansatt nylig sa til meg (i det han glemte at han egentlig hadde som formål å selge meg et mobilt bredbånd): Det blir bare mer og mer 3G, Turbo 3G, 4G, Tetra, og om fem år finner vi ut hvor farlig dette er og rister på hodet over hvor naive vi har vært.

Som på femtitallet da man med stor begeistring brukte radioaktive stoffer i selvlysende vekkerklokker og røntgen i skobutikken for å finne ut størrelsen på føttene.

Et tidsbilde

Ved slutten av sitt liv skrev Rudolf Steiner vistnok et slags åndelig testament for senere generasjoner, følgende:

I den naturvitenskapelige tidsalder, som

begynte på midten av 1800 tallet, glider menneskenes kulturvirksomhet gradvis inn i de nederste områdene i naturen; og ikke bare det: den sklir inn *under* selve naturen. Teknologien blir *Under-Natur*.

Dette krever at mennesket, gjennom egen opplevelse, finner en åndserkjennelse hvor han hever seg like høyt i *Over-Naturen* som han gjennom *under-naturlig* virksomhet synker under naturen. Derved skaper han i sitt indre den nødvendige kraft for å *ikke* synke ned." ¹

Vi står overfor følgende fenomen: På samme tid som det "over-naturlige" er blitt et akseptert tema i mediene, er det "under-naturlige" blitt et selvfølgelig bakgrunnstykke. Vi lever i Snåsamanens og mobilmastenes tidsalder.

Og det er ikke bare savn etter det åndelige som kjennetegner vår tid; det foreligger i stadig økende grad evne til å bevege seg i den over-naturlige verden, kanskje aller mest hos unge mennesker:

- å tenke imaginativt
- å kommunisere telepatisk og lytte inspirativt til en indre stemme
- å smelte sammen, å være intuitivt ett med andre vesener på godt og vondt

Det er ikke vanskelig å se hvordan en økende grad av overnaturlige "talenter" har sine teknologiske ("under-naturlige") speilbilder:

- i TV, Video og Billedbearbeidelse
- I I pod-fenomenet og mobil musikk
- Tendensen til å smelte sammen menneske og maskinen og dette ikke bare ved å tilpasse maskinen til mennesket (brukervennlige touchpads, maskiner som leser din håndskrift og lytter til din stemme) men også omvendt: Mikrochips som implanteres under huden og knytter data-teknologi direkte til hjernes nerveaktivitet.

Stilt overfor slike fenomener, og med en overbevisning om at likegyldighet rundt økende grad av elektromagnetisme vil kunne forårsake skader,

¹ Steiner, Rudolf: *Leitsätze* (nest siste)

har vi tatt initiativ til temaet "Elektromagnetisme og Bevissthet" innen Steinerpedagogikken.

- Vi ønsker en bred diskusjon om temaet, basert på erfaringer og teori
- Vi ønsker å informere, med bakgrunn i uavhengig internasjonal forskning
- Vi ønsker å stimulere til utvikling av pedagogiske opplegg som tar utgangspunkt i forskning og nye problemstillinger (fremfor forbud og benekting).

Vi bringer med oss steinerpedagogisk, antroposofisk og terapeutisk erfaring. Når det gjelder det spesifikt pedagogiske, spør vi:

Er det noen skoler eller barnehager som sliter med unormal eksponering for "elektro-smog" (mobilmast, høyspentledning og lignende i umiddelbar nærhet)? I så fall er dere ikke alene. Det eksisterer allerede flere foreldreinitiativer i slike strålingsbrennpunkt. Som eksempel kan nevnes foreldreinitiativet i Skien med over 170 deltagere på en søndag i januar – som sørget for at mobilantennene ble fjernet.

Lurer dere på om det kunne være klokt å installere trådløs internett i deres kontorer eller klasserom?

Erfaringer i mange kommuner viser at den lovpriste "wireless" i skolen både er kostbar og med mange svakheter. Av tekniske og helsemessige grunner har for eksempel Sola kommune bevisst valgt å beholde og rehabilitere kabel-nettverk i alle skoler.

Vi mener det en slik beslutning bør vurderes før det drysser inn med klager fra foreldre med el-allergiske barn! Har noen av dere erfaringer eller ideer for undervisningsprosjekter vedrørende elektromagnetisme, egnet for ungdomstrinnet og videregående? Igjen kan det lønne seg å dele erfaringer og ideer også med noen offentlige skoler som har gått foran med nyskapende prosjekter. Vi er åpne og takknemlige for alle konstruktive innspill.

Henvelender kan rettes til undertegnede, Ralph Raphael Kleimann post@baldron.com (Tel . 64943577) for terapeutiske spørsmål og praktiske behov vedrørende målinger og utstyr, og Dr. med Sigurd Nes, sig.nes@online.no

Initiativgruppen vil i løpet av høsten arrangere helgseminar om temaet "Elektromagnetisme og bevissthet" med internasjonale forskere som Dr. Markus Osterrieder og Dr. Gunter Gebhard på Litteraturhuset i Oslo. Mer orientering om innhold og tidspunkt: www.baldron.com

Ralph Raphael Kleimann er tidligere steinerskolelærer i Tyskland og Norge, nå terapeut og entreprenør.

Nyttige adresser:

FELO (forening for El-overfølsomme):

www.felo.no

NMF (norsk miljøvernforbund):

www.nmf.no

www.bioinitiative.org

På tysk: Buergerwelle

www.baldron.com

Symposium i Litteraturhuset i Oslo,
24.-27. september 2009

Det trådløse samfunn: Helse, menneskerettigheter og spiritualitet

Med bl.a.

Dr. Audun Myskja, Dr. Markus
Osterrieder,
Dr. Gunter Gebhard, Sissel
Halmøy,
Peter Böhlefeld og Wolfgang
Findeisen

www.baldron.com

Kalender

september

24-27 Det trådløse samfunn (Oslo) (se annonse) www.baldron.com

26-30 Challenges of Childhood
in a Changing World (Århus) www.kempler.dk

oktober

2-3 Vinterens årstidsfester www.steinerseminar.dk

23-24 Om 1. klasse i aldersblandet gruppe askebarn@start.no

30-31 Leg og fantasi www.steinerseminar.dk

november

5-6 Fagkonferanse for
barnehageadministrativt personale www.sebu.no

6 Fagdag for 1. klassepedagoger
Berle www.steinerskolen.no

20-21 Eventyr www.steinerseminar.dk

Foto: Daniel Johannessen

Steinerbarnehagene og steinerskolene i Norge

Steinerbarnehagene

Oslo	Eventyrbrua Steinerbarnehage, Storgata 55, 0182 Oslo
Oslo	Solrosen Barnehage, Incognito Terrasse 9, 0256 Oslo
Oslo	Linden Rudolf Steinerbarnehage, Hoffsvæien 41, 0377 Oslo
Oslo	Kattugla Steinerbarnehage, Arnebråttveien 112, 0771 Oslo
Oslo	Steinerbarnehagen på Nordstrand, Ljabruveien 90, 1266 Oslo
Jar	Stjernen/Valmuen/Lillestua Steinerbarnehage, Grav gårdsvei 5, 1358 Jar
Nesbru	Regnbuen Steinerbarnehage, Nesvangen 4, 1394 Nesbru
Hvalstad	Rudolf Steinerbarnehagen i Asker, Hvalstadlia 3, 1395 Hvalstad
Ås	Haugtussa Steinerbarnehage, Haugerudvn 7, 1430 Ås
Nesoddtangen	Solsikken R.Steinerbarnehage, Støpsvei 31, 1450 Nesoddtangen
Nesoddtangen	Haslerud Natur-familiebarnehage, Haslerudveien, 1450 Nesoddtangen
Fjellstrand	Aurora Barnehage, Midtveien, 1458 Fjellstrand
Rasta	Idavollen Steinerbarnehage, Kantarellveien 20, 1476 Rasta
Moss	Steinerskolens barnehage i Moss, Pb. 3045, 1506 Moss
Rolvøy	Veslefrikk Steinerbarnehage, Fredriksvei 2, 1662 Rolvsøy
Askim	Steinersk.Barneh.i indre Østfold, Romsveien 10, 1815 Askim
Råholt	Steinerbarnehagen Veslebrunnen, Sundbyveien 1, 2070 Råholt
Ottestad	Steinerbarnehagen på Hedemarken, Sandvikaveien 13, 2312 Ottestad
Brumunddal	Kjerringhaugen Steinerbarnehage, Annerudvegen 35, 2380 Brumunddal
Lillehammer	Ringelihorn Steinerbarnehage, Hågåveien 15, 2608 Lillehammer
Gran	Gullfuglen Barnehage, Hjertebo, 2750 Gran
Gjøvik	Fredvika Steinerbarnehage, Østre Totenvei 14, 2816 Gjøvik
Lena	Steinerbarnehagen på Lena, Festad gård, 2850 Lena
Drammen	Solhagen Steinerbarnehage, Bolstadhagen 63028 Drammen
Drammen	"Solstreif Barnehage", Mallingsgt. 1, 3044 Drammen
Vestskogen	Steinerbarnehagen på Nøtterøy, Furumveien, 3142 Vestskogen
Sandefjord	Rudolf Steinerbarnehagen i Sandefjord, Gokstadryggen 6, 3217 Sandefjord
Klokkarstua	Askeladden Steinerbarnehage, Holtebrekk, 3490 Klokkarstua
Klokkarstua	Holtebrekk Familiebarnehage, Holtebrekk, 3490 Klokkarstua
Jevnaker	Almgrenda Barnehage, Åsbygda, 3520 Jevnaker
Skollenborg	Nyhusgården barnehage, Grosvoldveien 144 3619 Skollenborg
Stavanger	Bukkene Bruse, Skolevollen 19, 4017 Stavanger
Stavanger	St.skolens Barnehage BukkeneBruse, Skolevollen 19, 4017 Stavanger
Stavanger	Villrosen Barnehage, postboks 6060, 4088 Stavanger
Stavanger	Biå Steinerbarnehage, Figgjøgt 11, 4015 Stavanger
Kristiansand	Alvejordet Steinerbarnehage, Andreas Kjærsvæi 77, 4615 Kristiansand
Kristiansand	Blåmann Steinerbarnehage, Trymsvei 13, 4631 Kristiansand
Arendal	Stjerneglimt Steinerbarnehage, Postboks 902, Birkelund, 4859 Arendal
Paradis	Tryllefløyten R.St.skolens barnehage, Rieber Mohnsv. 14, 5231 Paradis
Rådal	Rosenhagen Steinerbarnehage, Harald Skjoldsvei 42, 5236 Rådal
Haugesund	Stiftelsen Soria Moria Steinerbarnehage, Boks 2522, 5512 Haugesund
Ålesund	Rudolf Steinerbarnehagen "Stjerneøy", Nørvegjerdet 7, 6009 Ålesund
Trondheim	Steinerbarnehage i Trondheim, Melomila 1B, 7018 Trondheim
Trondheim	Sommerfuglen Steinerbarnehage, Havsteinekra 7 7021 Trondheim
Trondheim	Steinerbarnehage Tyrihans, Tellefsengt. 2, 7030 Trondheim
Ranheim	Steinerbarnehagen Rotnissen, Rotvoll Ø, 7053 Ranheim
Opphaug	Bjelken Steinerbarnehage, Austrått Gård, 7140 Opphaug
Tromsø	Steinerbarnehagen i Tromsø, Kveldroveien 17b, 9007 Tromsø

Støttemedlemmer

Sætre	Bjørndalen Gårdsbarnehage, Bjørndalen 18, 3475 Sætre
Sætre	Sætre kunst & musikkbarnehage, Søndre Sætrevei 20, 3475 Sætre
Nærbø	Steinerskolens Barnehage, Grenseveien 11, 4365 Nærbø
Bergen	Eplekartan Helgesters Personalbarnehage, Øvre Sædalsvei 100, 5098 Bergen
Aurland	Spiren Barnehage, ved Sogn Jord og Hagebruksskule, 5745 Aurland
Bodø	Steinerbarnehagen i Bodø, Hakon Kløkstadsvei 14 B, 8013 Bodø

Steinerskolene – 1.klasser

Oslo	Rudolf Steinerskole i Oslo, Boks 25, Hovseter, 0770 Oslo
Oslo	Steinerskolen på Nordstrand, Solveien 113, 1162 Oslo
Bærum	Steinerskolen i Bærum, Grav gårdsvei, 1358 Jar
Asker	Steinerskolen i Asker, Nesvangen 10, 1394 Nesbru
Ås	Steinerskolen i Ås, Haugerudveien 25, 1430 Ås
Nesodden	Steinerskolen på Nesodden, Skolefald, 1450 Nesoddtangen
Lørenskog	Rudolf Steinerskolen i Lørenskog, Kantarellveien 10, 1476 Rasta
Moss	Steinerskolen i Moss, Boks 3045, 1506 Moss
Fredrikstad	Steinerskolen i Fredrikstad, Boks 92, 1662 Rolvsøy
Askim	Steinerskolen i Indre Østfold, Romsveien 10, 1815 Askim
Eidsvoll	Steinerskolen på Eidsvoll, Furulundsgata 4, 2074 Eidsvoll Verk
Hamar	Steinerskolen på Hedemarken, Boks 100, 2312 Ottestad
Ringsaker	Furu Steinerskole, Løkendalsvegen 241, 2360 Rudshøgda
Lillehammer	Steinerskolen i Lillehammer, Heimtunveien 36 2608 Lillehammer
Gjøvik	Steinerskolen Gjøvik / Toten, Østre Totenvei, 2816 Gjøvik
Nøtterøy	Rudolf Steinerskolen i Vestfold, Furumveien, 3142 Vestskogen
Hurum	Steinerskolen i Hurum, Holtebrekk, 3490 Klokkarstua
Ringerike	Steinerskolen på Ringerike, Alm Gård, 3520 Jevnaker
Stavanger	Steinerskolen i Stavanger, Skolevollen 19, 4017 Stavanger
Kristiansand	Steinerskolen i Kristiansand, Trymsvei 13, 4631 Kristiansand
Arendal	Steinerskolen i Arendal, Springkleiv 12, 4838 Arendal
Bergen	Rudolf Steinerskolen i Bergen, Boks 4 Fantoft, 5899 Bergen
Bergen	Steinerskolen på Skjold, Harald Skjoldsvei 3, 5236 Rådal
Haugesund	Steinerskolen i Haugesund, Boks 2506, 5512 Haugesund
Ålesund	Steinerskolen i Ålesund, Parkgata 11, 6003 Ålesund
Trondheim	Steinerskolen i Trondhei, Mellomila 1-5, 7018 Trondheim
Trondheim	Steinerskolen på Rotvoll, Rotvoll Allé 1, 7053 Ranheim
Fosen	Steinerskolen på Fosen, Austrått Gård, 7140 Opphaug
Tromsø	Steinerskolen i Tromsø, Inga Sparboesvei 41, 9007 Tromsø

B
ECONOMIQUE

Returadresse:
Årstidsbrevet,
Birkebeinervegen 18,
2618 Lillehammer.

Foto: Signe Johannessen